

Joanna Januszevska-Jurkiewicz

**Stosunki narodowościowe
na Wileńszczyźnie
w latach 1920—1939**

Kup książkę

**Stosunki narodowościowe
na Wileńszczyźnie
w latach 1920–1939**

NR 2846

Joanna Januszevska-Jurkiewicz

Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920—1939

Wydanie drugie

**Wydawnictwo
Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2011**

Redaktor serii: Historia
Sylwester Fertacz

Recenzent wydania pierwszego
Teresa Kulak

Spis treści

Wstęp	9
-----------------	---

Rozdział I

Procesy narodziotwórcze na Wileńszczyźnie jako Źródło konfliktu

Wileńszczyzna w strukturach administracyjnych Rzeczypospolitej i Cesarstwa Rosyjskiego	23
Dwuszczeblowa świadomość	26
Wileńszczyzna: dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego czy „Kresy”?	29
Litewskie odrodzenie narodowe. Od „Miłośników Litwy” do postulatu autonomii obszaru narodowego	35
Kształtowanie się polskiego ośrodka narodowego. Od dwuszczeblowej świadomości <i>gente Lithuani natione Poloni</i> do nowoczesnego narodu polskiego	41
Początki ruchu białoruskiego	59
Żydzi. Między grupą wyznaniową a narodem	64
Ponad podziałami narodowymi — koncepcja krajowa	69
Dyskusja w sprawie stosunków narodowościowych u progu XX wieku	74
Struktura narodowa Wileńszczyzny na początku XX wieku (do końca I wojny światowej)	90
I wojna światowa a ruchy narodowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego	93

Rozdział II

Spór o Wilno po zakończeniu I wojny światowej

Między republiką sowiecką, państwem narodowym, a federacją

Wpływ wojny na warunki bytowe i radykalizację nastrojów ludności	107
Wileńszczyzna w obliczu ofensywy bolszewików	110
Wyprawa wileńska 1919 roku a próba realizacji koncepcji federacyjnej.	113
Litwini wobec polskich rządów w Wilnie	118
Życie codzienne w okresie konfliktu o przynależność ziemi wileńskiej	128
Białorusini i Żydzi na Wileńszczyźnie wobec polsko-litewskiego sporu o Wilno	132
Idea odbudowy Litwy historycznej jako państwa trzech narodów.	146
Spis ludności na terenie administrowanym przez ZCZW	149
Układ litewsko-sowiecki z lipca 1920 roku i jego konsekwencje	151

Rozdział III

Główne grupy narodowe Wileńszczyzny wobec idei Litwy Środkowej

Litwa Środkowa — koncepcje w obozie polskim	163
Idea trójkantonalnej „Wielkiej Litwy”	163
Kontrowersje wobec atrybutów państwowości Litwy Środkowej: terytorium i konstytuanta	166
Krajowcy czy federaliści?	170
Federacja czy inkorporacja?	176
Wybory do Sejmu Wileńskiego	184
Dyskusja o autonomii w Sejmie Wileńskim	186
Litwini Wileńszczyzny wobec Litwy Środkowej	191
Stanowisko elit litewskich wobec władz Litwy Środkowej	191
Szkolnictwo litewskie	193
Prasa litewska jako środek kształtowania opinii o stosunkach polsko-litewskich	197
Narodowa rola litewskiego duchowieństwa	203
Stosunki polsko-litewskie na prowincji i w Wilnie	205
Wobec wyborów do Sejmu Wileńskiego	209
Społeczność żydowska na Litwie Środkowej	214
Źródła antagonizmu polsko-żydowskiego na Litwie Środkowej	214
Próby porozumienia polsko-żydowskiego w Wilnie	221
Szkolnictwo żydowskie na Litwie Środkowej	227
Rola prasy żydowskiej jako czynnika opiniotwórczego	232
Program budowy autonomii narodowej	241
Żydzi Wileńszczyzny wobec wyborów do Sejmu Wileńskiego	242
Trudna droga do normalizacji	248
Białorusini na Litwie Środkowej	252
Litwa Środkowa czy Zachodnia Białoruś?	252
Białoruski Komitet Narodowy w Wilnie	256
Działacze Rady Najwyższej i ich udział w Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej	263
Litwa Środkowa jako baza antysowieckiej partyzantki białoruskiej	271
Zmiana rządu Litwy Środkowej a sprawy białoruskie. W kręgu „polityki wojskowej”	277
Związek Krajowy	280
Polski obóz narodowy w Wilnie wobec ruchu białoruskiego	287
W poszukiwaniu perspektyw ruchu białoruskiego na Litwie Środkowej. Między pracą organiczną a polityką	292
Przygotowania powstańcze	300
Organizacje białoruskie wobec wyborów do Sejmu Wileńskiego	304
Próba bilansu	314

Rozdział IV

Wielonarodowa społeczność Wileńszczyzny w granicach Rzeczypospolitej (1922–1925)

Utworzenie Okręgu Administracyjnego Wileńskiego	323
Przesłanki kształtowania się stosunków między narodowościami Wileńszczyzny po wcieleniu do Rzeczypospolitej	325

Żydzi w Okręgu Administracyjnym Wileńskim	327
Białorusini w Okręgu Administracyjnym Wileńskim	329
Litwini	333
Opinie i koncepcje w obozie polskim	324
Wobec narodowego ruchu białoruskiego i ludności białoruskiej	324
Wobec Litwinów i dziedzictwa Wielkiego Księstwa Litewskiego	341
Poglądy Mariana Zdziechowskiego	343
W obliczu akcji dywersyjnej na Kresach	345
Opinie o ustawach językowych i szkolnej z 1924 roku	350
Problem reformy rolnej i osadnictwa	353
Stosunki polsko-litewskie	357
Opinie, stereotypy, publicystyka	357
„Wojna” partyzancka	361
Litewska działalność kulturalno-oświatowa	366
Władze administracyjne a ludność litewska na Wileńszczyźnie	372
Szkolnictwo litewskie po uchwaleniu ustawy szkolnej Stanisława Grab- skiego	381
Na rozdrożu	388
Stosunki polsko-białoruskie	391
Między aktywizmem a powstaniem	391
Reprezentacja parlamentarna społeczeństwa białoruskiego i jej platforma polityczna	398
Akcja dywersyjna na Kresach	405
Walka o szkołę białoruską	412
Sprawa języka białoruskiego w Kościele. Postawy księży Białorusinów	419
Radikalizacja narodowego ruchu białoruskiego i akcja likwidacyjna	429
Ludność żydowska w Okręgu Administracyjnym Wileńskim	432
Organizacja gmin żydowskich	432
Gmina Wileńska i jej dążenia	440
Spór o szkolnictwo żydowskie w Wilnie	445
W drodze do kompromisu	450
Inne grupy narodowo-wyznaniowe	455
Rosjanie-starowierzy	455
Rosjanie prawosławni	459
Tatarzy mahometanie	460
Akcja sumarycznego stwierdzenia obywatelstwa	475

Rozdział V

Polacy i mniejszości narodowe w województwie wileńskim 1926–1939

Województwo wileńskie	487
Ludność województwa wileńskiego w świetle materiałów dla Komisji ds. Re- formy Administracji Państwa	492
Stosunki językowe w województwie wileńskim.	496
Spis ludności z 1931 roku jako odzwierciedlenie stosunków językowych w wo- jewództwie wileńskim	503
Przygotowania do spisu	503
Wyniki spisu	505
Interpelacja Fabiana Jaremicza	511

Spory i polemiki wokół interpretacji wyników spisu	513
Społeczność żydowska w województwie wileńskim	525
Organizacja gmin — stosunki z administracją	525
Stosunki gospodarcze	534
Współobecność kultury polskiej i żydowskiej na Wileńszczyźnie	536
Żydzi i Polacy: obcy czy swoi?	544
Antysemityzm	553
Mniejszość litewska w województwie wileńskim	560
Obóz „pomajowy” wobec ludności litewskiej	560
Udział duchowieństwa w ruchu narodowym litewskim a skutki zawarcia konkordatu	564
Próby normalizacji stosunków polsko-litewskich na Wileńszczyźnie	568
Retorsje wobec ruchu litewskiego	571
Wybory parlamentarne w 1928 roku	576
Instytucje litewskie na Wileńszczyźnie i ich wpływ na stosunki polsko-litew- skie	579
Państwowe i prywatne szkolnictwo litewskie w latach trzydziestych	583
Represje wobec ruchu litewskiego. Polityka wojewody Ludwika Bociań- skiego	590
Białorusini w województwie wileńskim	598
Białoruska ludność Wileńszczyzny wobec państwa polskiego w 1926 roku	598
Kwestia białoruska w polityce polskiej po przewrocie majowym	605
Hromada i jej wpływ na stosunki polsko-białoruskie	610
Niekomunistyczny nurt w ruchu białoruskim	619
Białoruskie organizacje prorządowe	630
Wybory 1928 i 1930 roku	632
Administracja województwa wileńskiego wobec ludności białoruskiej po śmierci Józefa Piłsudskiego	636
Projekt programu Biura Studiów Obozu Zjednoczenia Narodowego w kwe- stii białoruskiej	641
Inne grupy narodowo-wyznaniowe	646
Rosjanie	646
Tatarzy	650
Karaimi	654
 Zakończenie	 659
 Bibliografia	 669
 Wykaz skrótów używanych w pracy	 691
 Indeks osobowy	 693
 Резюме	 707
 Summary	 709

Wstęp

W ostatnich kilkunastu latach nastąpił wyraźny renesans zainteresowania dziedzictwem wielonarodowej Rzeczypospolitej. Runęły bariery ideologiczno-polityczne, co zaowocowało pojawieniem się licznych wspomnień i wznowień dzieł literackich oraz publikacją nowych opracowań. Niemale znaczenie miało zainteresowanie kulturą Wielkiego Księstwa Litewskiego, nigdy zresztą niezapchniętej w niebyt, choćby za sprawą miejscy Adama Mickiewicza w kulturze polskiej. Przykładem tej obecności mogą być choćby poczytne książki Melchiora Wańkowicza, Józefa Mackiewicza, Tadeusza Konwickiego, wreszcie Czesława Miłosza, odwołujące się wielokrotnie do niepowtarzalnej atmosfery stron rodzinnych. Aktualność i potrzebę badań nad obszarami przenikania się kultur, wyznań i języków uświadomił także wstrząs, jakim był konflikt etniczny w postkomunistycznej Jugosławii. Wreszcie — wobec zabiegów o wejście Polski do Unii Europejskiej — chętnie przywoływano własne doświadczenia, albowiem wspólne państwo polsko-litewskie jawiło się jako trwała i udana próba tworzenia ponadnarodowych struktur.

Ów powrót zainteresowania spuścizną unii polsko-litewskiej — jak to często bywa z ideą, obrosła w mity i uczucia — uświadamia, jak wiele paradoksów i sprzeczności kryje się w historii. Mit Rzeczypospolitej Obójga Narodów, do którego odwoływały się pokolenia w epoce zaborów, w czasach najnowszych pozostawał żywy dla generacji Polaków, w znaczącej części pozbawionych swej „ściślejszej” Ojczyzny w wyniku arbitralnych decyzji jałtańskich. Pamięć o polskiej obecności na Kresach Wschodnich była składnikiem świadomości historycznej, chronionej w okresie powojennego czterdziestolecia w wielu rodzinach. Dla młodego pokolenia z rodzin „repatriantów” na Warmii, w Szczecinie, Toruniu, we Wrocławiu, w Gliwicach, Bytomiu stanowiła ważną część „historii potocznej”, „domowej”. Przekaz o ziemi utraconej, tym większym sentymentem otaczany, im bardziej pozostający w sprzeczności z oficjalnym wykładem dziejów Polski, przyjmował — oprócz wspomnień rodzinnych — formę

przemycania tomów literatury emigracyjnej, a potem książek wydawanych w drugim obiegu. Z natury jednak pozostawał zazwyczaj jednostronną, często nostalgiczną relacją o ziemi dzieciństwa i młodości, upiększoną oddaleniem; subiektywnym zapisem pamięci, trudnym do skonfrontowania z realiami. Jak trafnie zauważa Jan Widacki w odniesieniu do ziem północno-wschodnich: „W końcu duchowe Wielkie Księstwo to coś idealnego, z natury rzeczy odrębnego od historycznego Wielkiego Księstwa [...]. W duchowym Wielkim Księstwie zostało tylko to, co dobre”¹.

Spadek pozostały po Wielkim Księstwie Litewskim — pisał Aleksander Fiut — to „przywoływany z dumą projekt cywilizacyjny, który pozwalał przez wieki trwać obok siebie w zgodzie, a przynajmniej bez wzajemnej nienawiści, rozmaitym grupom etnicznym, kręgom kulturowym, religiom, językom i obyczajom. Pojęciem, które się w tym kontekście najczęściej pojawia, jest pozytywnie nacechowana wielokulturowość. Wymierzona nade wszystko we wszelkie przejawy nacjonalizmu i szowinizmu”². Skądinąd dzieje Wielkiego Księstwa obfitują w fakty wskazujące, że owa wieloetniczność, wielokulturowość kształtowały się nierzadko w wyniku decyzji autokratycznych, podjętych odgórnie i nie tyle w imię szukania porozumienia, ile utrzymania w społeczeństwie dystansu oraz posłuszeństwa. W takich w końcu okolicznościach następowało osiedlenie Tatarów, Karaimów, a zapewne i Polaków, mających w strategicznych punktach Wielkiego Księstwa zapewnić obecność wiernych sił wojskowych, z powodu językowej obcości niepodatnych na knowania konkurentów do hołenderskiego tronu. Pamięć o pokojowym, wzajemnie ubogacającym współżyciu różnych nacji zakłóca wiedza o tym, jaki finał miała owa koegzystencja. Ostatecznie przecież część uczestników tego „cywilizacyjnego projektu” parowiekowe współżycie uznała za formę dominacji jednego partnera, odbierającej w rezultacie innym mowę, kulturę, nawet imię własne. Kształtujący się w wieku XIX naród litewski budował swoją tożsamość kulturową na podstawie własnego języka, pielęgnowanego i ocalonego przed wpływem polskiej dominacji. Wspólnota została zerwana w wyniku rywalizacji toczonych w świątyniach, a niekiedy przyjmującej charakter konfliktu zbrojnego. Obserwowana przez Polaków z sympatią, wyzwalająca się w końcu XX wieku z zależności sowieckiej Litwa odwoływała się jednoznacznie do tradycji swej przedwojennej niepodległości. Nie do etosu wspólnej walki z dominacją rosyjską, lecz do tożsa-

¹ J. Widacki: *Józef Piłsudski — ostatni obywatel Wielkiego Księstwa*. W: *Ostatni obywatele Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Red. T. Bujnicki, K. Stępnik. Lublin 2005, s. 27.

² A. Fiut: *Wielkie Księstwo Litewskie: między utopią a nostalgią*. W: *Ostatni obywatele...*, s. 9.

mości, kształtowanej w dużym stopniu na integracji narodu przeciw polskiemu zagrożeniu. Polskich obserwatorów deprymować miało wkrótce wyraźne dążenie do szybkiego zatarcia pamięci o roli czynnika polskiego w wielokulturowym Wilnie.

Białorusini — kolejni członkowie wieloetnicznej społeczności, będącej spuścizną po Wielkim Księstwie, w których języku przemawiała kiedyś kancelaria władcy, kodeksy prawa, dzieła religijne — opuszczali wspólnotę jako społeczność z trudem poszukująca tożsamości między zdominowanym przez Rosję prawosławiem a katolicką „polską wiarą”. Towarzyszyło im poczucie doznanej niesprawiedliwości, upośledzenia społecznego. Jako zbiorowość chłopska, okradziona z własnych elit, biedna, lekceważona, witali częstokroć z nadzieją demagogiczne hasła rewolucji socjalnej, rozbrzmiewające na wschodzie.

Żydzi — zawsze przywoływany element mozaiki narodów Wielkiego Księstwa, w swej tradycji dodający Wilnu blasku przez miano „Jerozolimy Północy” — utrzymali dystans kulturowy i religijny wobec współmieszkańców w okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej. Chociaż pewna część społeczności wyznania mojżeszowego uległa asymilacji językowej w czasach panowania rosyjskiego, na przełomie XIX i XX wieku można było na ziemiach litewsko-białoruskich obserwować fascynujący proces budowy żydowskiej kultury narodowej w języku jidysz. Koniec świata żydowskich miast i miasteczek na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa nastąpił w latach II wojny światowej za sprawą Niemców, ale w dużym stopniu przy udziale litewskich współobywateli.

Współcześnie najczęstsze w Polsce odniesienia do Wilna lokują je na sentymentalnie zabarwionym obszarze Kresów. To paradoks. Kresy, Dziekie Pola, peryferie, prowincja, obszar stale zagrożony, niepewny, płonący, oddalony, „bastiony, co bronią centrum”, jak powiadał Antoni Osuchowski, „obmurowanie, na którym spoczywa sklepienie Rzeczypospolitej”, wedle słów Ferdynanda Ruszczyca — te konotacje bardzo długo pozostawały w opozycji do własnego odczucia mieszkańców Litwy. Wielkie Księstwo Litewskie miało — rzecz można — swe „kresy”, smoleńskie, połockie, a Wilno było stolicą, centrum, duchowym ogniskiem. Dopiero zabory, z perspektywy Warszawy, uczyniły z Ziem Zabranych — utracone kresy. W okresie międzywojennym nadal dla mieszkańców nie tylko województwa wileńskiego, lecz dla trzech województw północno-wschodnich Wilno było ośrodkiem ważnym. Jego znaczenie wynikało z tradycji, ale i ze względów religijnych — jako siedziba archidiecezji i miejsce kultu, cel pielgrzymek, porównywalny tylko z Częstochową. Tę nadrzędną rolę Wilna podnosiła obecność Uniwersytetu Stefana Batorego i ranga wileńskiego środowiska naukowego. Dobitnie i przejmująco brzmią słowa ks. Waleriana Meysztowicza, potomka rodu, który mógł swoją przeszłość utożsamiać

z dziejami Wielkiego Księstwa. O odnowionym Uniwersytecie Wileńskim napisał: „To jeszcze ostatnia resztką dawnej wielkości Litwy i Wilna, kiedy było ono jedynym miastem północy — kiedy jeszcze Berlin był wioską, Moskwa była Karawanserajem, Petersburga nie było, Warszawa była powiatówką, (...) to ostatnie wspomnienie królewskość Wilna, ostatni strzęp gospodarskiej purpury”³. Dla Meysztowicza jeszcze w XX wieku Wilno zachowywało tradycję gospodarskiej stolicy. Sokrat Janowicz, już z perspektywy końca wieku XX, słusznie stwierdzał, że „samo polskie pojęcie »kresy« jest wysoce obraźliwe dla Białorusinów, Ukraińców, a także Litwinów. To tak, jakby Rosjanie pisali o Zachodnich Kresach Cesarstwa Rosyjskiego lub po prostu o Zachodniej Rosji zamiast o Polsce”⁴.

W okresie międzywojennym boleśnie odczuwano jednak peryferyjność, prowincjonalność miasta — pisał o tym m.in. Czesław Miłosz, nazywając Wilno „zardzewiałym kluczem do zamkniętych drzwi Europy Wschodniej”⁵. Na życie mieszkańców wpływała bliskość kordonu granicznego, z założenia zamkniętego — mimo swej nieszczelności — z niewielkim ruchem, minimalną wymianą, bez współpracy międzynarodowej. Zachowując charakter pogranicza kultur, języków, wyznań, ziemia wileńska znalazła się na kresach, i to w dosłownym znaczeniu. Nie tylko z powodu oddalenia od centrum państwa, lecz z racji charakteru granic: za nimi z jednej strony panował wrogi system, z drugiej — stan stosunków z Litwą określały symbolicznie rozebrane tory.

Praca niniejsza jest próbą spojrzenia na pewien ważny element dziejstwa Wielkiego Księstwa Litewskiego — na wzajemne stosunki grup narodowych, zamieszkujących Wileńszczyznę w okresie międzywojennym. Zasięg terytorialny określają zasadniczo granice województwa wileńskiego w latach 1926–1939. Oczywiście, charakter źródeł powoduje, że dla ilustracji pewnych zjawisk przywoływane są dane odnoszące się do obszaru większego — guberni wileńskiej w państwie rosyjskim przed I wojną światową, a także do terytorium Litwy Środkowej, w zapowiedzi znacznie szerszej, w realizacji dużo węższej niż obszar województwa. Gezura początkowa to październik 1920 roku. Od tego czasu aż do wybuchu II wojny światowej Wilno i znaczna część byłej guberni wileńskiej znajdowały się nieprzerwanie w rękach polskich, choć formalne wcielenie ziemi

³ W. Meysztowicz: *Dziennik. Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas* [Centralne Archiwum Państwowe Litwy, dalej: LGVA], fondas (zespół, dalej: f.) 1258, apyrašas (opis, dalej: ap.) 1, byla (teczka, dalej: b.) 29, k. 45 (zapis z 23 listopada 1931 roku).

⁴ S. Janowicz: *Zderzenie wielu światów, czyli Kresy białoruskie w latach 1939–1953. W: Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953*. Red. K. Jasiewicz. Warszawa 2002, s. 145.

⁵ C. Miłosz: *Wilno czeka. „Żagary” 1933, nr 1 (23)*.

wileńskiej do państwa polskiego nastąpiło wiosną 1922 roku w wykonaniu uchwały Sejmu Wileńskiego. Cezura końcowa również odnosi się do faktycznego pozostawiania tego obszaru pod władzą polską.

Zamiarem moim było spojrzenie na stosunki kształtujące się między grupami narodowo-etnicznymi, zamieszkującymi Wileńszczyznę, przede wszystkim z polskiego punktu widzenia. Przedmiotem badań stały się więc wzajemne opinie, koncepcje polityczne i próby ich realizacji dotyczące stosunków polsko-litewskich, polsko-białoruskich, polsko-żydowskich, polsko-rosyjskich *etc.* Mnogość źródeł powoduje, że potrzebne byłyby osobne badania, aby w miarę wyczerpująco nakreślić wzajemne odniesienia ujmowane z perspektywy Litwinów, Rosjan, Białorusinów, Żydów. Można mieć nadzieję, że takie prace powstaną. Oczywiście jest, że wspomniany zasięg terytorialny pracy ogranicza zamysł do przedstawienia tylko wycinka całokształtu stosunków między grupami narodowymi, zamieszkującymi na znacznie szerszym terenie w granicach II Rzeczypospolitej. Dotyczy to nawet stosunków polsko-litewskich, a coś dopiero mówić o polsko-białoruskich czy polsko-żydowskich. Spojrzenie z perspektywy Wileńszczyzny daje wszakże jedyną w swym rodzaju okazję skupienia uwagi na terenie, na którym obok siebie występowały „kwestie”: litewska, białoruska, żydowska. Była to więc zminiaturyzowana wprowadzie, ale jednak Rzeczpospolita wielu narodów. To zarazem pozwala na analizę stosunków między poszczególnymi grupami narodowymi bez izolowania ich od siebie. A przecież Litwini w swych dążeniach politycznych nie mogli abstrahować od obecności ludności białoruskiej w okolicach Wilna; aspiracje przywódców społeczności żydowskiej — inaczej niż w pozostałych częściach państwa polskiego — artykułowane były przez pryzmat konfrontacji z tym, co obiecywali społeczności żydowskiej politycy litewscy; dążenia do budzenia świadomości narodowej mas białoruskich zderzały się nie tylko z polskimi, ale i litewskimi programami.

Tematyka podjęta w pracy dyktuje konieczność posługiwania się wieloma pojęciami. Niektóre budzą kontrowersje, używane są przez różnych autorów niejednoznacznie. Wymaga to ustosunkowania się do znaczenia i zakresu poszczególnych pojęć, takich jak choćby „kresy”, „pogranicze”, „mniejszości narodowe”, „asymilacja”, „konflikt etniczny”. Pojęcia te będą sukcesywnie w tekście wyjaśniane i precyzowane.

Badania problematyki, którą poruszano w niniejszej książce, zaowocowały bardzo już obszerną literaturą przedmiotu. Wykorzystane prace przedstawia załączona bibliografia. Nie sposób jednak nie wspomnieć o dorobku badaczy historii Litwy i stosunków polsko-litewskich na różnych płaszczyznach, badaczy takich, jak: Juliusz Bardach, Piotr Łossowski, Henryk Wisner, Marceł Kosman, Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas, Regina Žepkaitė, Algis Kasperavičius, Władysław Wielhor-

ski⁶. Trudno byłoby podjąć badania źródłowe bez zaznajomienia się z pracami, traktującymi o rozwoju myśli politycznej na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, pióra Jana Jurkiewicza, Romana Wapińskiego, Rimantasa Miknysa, Alesia Smalanczuka, Zbigniewa Solaka, Dariusza Szpopera, Jana Sawickiego, Józefa Lewandowskiego, Mieczysława Sobczaka⁷. Bezpośrednio tematyki podejmowanej w książce dotyczą ważne pozycje traktujące o Litwinach w Polsce — Bronisława Makowskiego⁸; o Białorusinach zamieszkujących w granicach II Rzeczypospolitej — Krystyny Gomółki, Eugeniusza Mironowicza, Aleksandry Bergman, Małgorzaty Moroz, Ryszarda Radzika, Andrzeja Sadowskiego⁹; o dziejach ludności

⁶ J. Bardach: *O dawnej i niedawnej Litwie*. Poznań 1988; P. Łossowski: *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*. Warszawa 1996; Idem: *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*. Warszawa 1997; Idem: *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie 1883–1939*. Warszawa 1985; Idem: *Litwa*. Warszawa 1998; E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas: *Pod władzą carów. Litwa w XIX wieku*. Kraków 2003; A. Kasperavičius: *Problem przynależności Wilna i Wileńszczyzny w świadomości Litwinów*. „Biuletyn Historii Pogranicza” (Białystok) 2000, nr 1, s. 33–42; W. Wielhorski: *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów*. Londyn 1947.

⁷ J. Jurkiewicz: *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*. Poznań 1983; Idem: *Mniejszość białoruska w polskiej myśli politycznej na Wileńszczyźnie 1921–1939*. W: *Polska — Polacy — mniejszości narodowe*. Red. W. Wrzesiński. Wrocław—Warszawa—Kraków 1992; *Krajowość — tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmów*. Red. J. Jurkiewicz. Poznań 1999; R. Wapiński: *Polska na styku narodów i kultur. W kręgu przeobrażeń narodowych i cywilizacyjnych w XIX i XX wieku*. Gdańsk 2000; R. Miknys: *Problem kształtowania się nowoczesnego narodu Polaków litewskich w pierwszej połowie XX wieku*. „Biuletyn Historii Pogranicza” (Białystok) 2000, nr 1, s. 21–32; Idem: *Wilno — miasto wielonarodowe i punkt zapalny w stosunkach polsko-litewskich*. W: *Tematy polsko-litewskie*. Red. R. Traba. Olsztyn 1999, s. 84–104; D. Szpopera: *Sukcesorzy Wielkiego Księstwa. Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904–1939*. Gdańsk 1999; Z. Solak: *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*. Kraków 2004; J. Sawicki: *Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Toruń 1998; A. Smalanczuk: *Belaruskі nacyanalny ruh i krajeva idea*. W: „Białoruskie Zeszyty Historyczne”. T. 14. Red. E. Mironowicz. Białystok 2000, s. 105–114; J. Lewandowski: *Imperializm słabości. Kształtowanie się koncepcji polityki wschodniej piłsudczyków 1921–1926*. Warszawa 1967; M. Sobczak: *Stosunek Narodowej Demokracji do kwestii żydowskiej w Polsce w latach 1918–1939*. Wrocław 1998.

⁸ B. Makowski: *Litwini w Polsce 1920–1939*. Warszawa 1986.

⁹ K. Gomółka: *Białorusini w II Rzeczypospolitej*. Gdańsk 1992; Eadem: *Polityka rządów polskich wobec mniejszości białoruskiej w latach 1918–1939*. W: „Białoruskie Zeszyty Historyczne”. T. 4. Red. E. Mironowicz. Białystok 1995, s. 106–120; E. Mironowicz, S. Tokć, R. Radzik: *Zmiana struktury narodowościowej na pograniczu polsko-białoruskim w XX wieku*. Białystok 2005; E. Mironowicz: *Białoruś*. Warszawa 1999; Idem: *Białorusini wobec państwa polskiego w latach 1918–1925*. W: „Białoruskie Zeszyty Historyczne”. T. 1. Red. E. Mironowicz. Białystok

żydowskiej i stosunkach polsko-żydowskich — Jerzego Tomaszewskiego i Jarosława Wołkonowskiego¹⁰. Trudno nie docenić wagi opracowań podejmujących problemy struktury narodowej II Rzeczypospolitej i polityki narodowościowej rządów polskich, a napisanych przez Piotra Eberhardta, Tomasza Browarkę, Henryka Chałupczaka, Jerzego Tomaszewskiego, Andrzeja Chojnowskiego, Waldemara Parucha, Alego Miśkiewicza¹¹. Wreszcie bardzo istotna okazała się możliwość sięgnięcia po szczegółowe monografie dotyczące problemów związanych z dziejami ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w wieku XX i z polityką Polski wobec tych ziem. Bardzo wielu autorom należy się wdzięczność za „przetarcie szlaku”. Nie sposób wymienić tu wszystkich ważnych prac, można jedynie tytułem przykładu wskazać wagę badań Andrzeja Nowaka, Olega Łatyszonka, Joanny Gierowskiej-Kałużur, Aleksandra Srebrakowskiego, Andrzeja Puksztę, Šarunasa Liekisa, Krzysztofa Buchowskiego, Krzysztofa Grygajtisa, Zenona Krajewskiego, Franciszka Sielickiego, Mariana Siemakowicza, Adama Szota¹².

1994, s. 20–28; A. Bergman: *Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej*. Warszawa 1984; M. Moroz: *„Krynica”. Ideologia i przywódca białoruskiego katolicyzmu*. Białystok 2001; Eadem: *Działalność Białoruskiego Komitetu Narodowego w Wilnie (1919–1938)*. „Białostocczyzna” 1997, nr 2, s. 48–65; R. Radzik: *Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową. Białorusini na tle przemian narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej XIX stulecia*. Lublin 2000; A. Sadowski: *Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce*. Kraków 1991.

¹⁰ Najnowsze dzieje Żydów w Polsce. Red. J. Tomaszewski. Warszawa 1993; J. Wołkonowski: *Stosunki polsko-żydowskie w Wilnie i na Wileńszczyźnie 1919–1939*. Białystok 2004.

¹¹ P. Eberhardt: *Przemiany narodowościowe na Litwie*. Warszawa 1997; Idem: *Przemiany narodowościowe na Białorusi*. Warszawa (b.r.w.); A. Chojnowski: *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939*. Wrocław 1979; W. Paruch: *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu pilsudczykowskiego (1926–1939)*. Lublin 1997; J. Tomaszewski: *Rzeczpospolita wielu narodów*. Warszawa 1985; H. Chałupczak, T. Browarek: *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*. Lublin 1998; A. Miśkiewicz: *Tatarzy polscy 1918–1939. Życie społeczno-kulturalne i religijne*. Warszawa 1990; *Polska i sąsiedzi. Jak się widzieliśmy w XX wieku*. „Dzieje Najnowsze” [Warszawa] 1995, T. 2; *Polska — Polacy — mniejszości narodowe*. Red. W. Wrzesiński. Wrocław 1992.

¹² O. Łatyszonek: *Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923*. Białystok 1995; J. Turonek: *Wacław Iwanowski i odrodzenie Białorusi*. Warszawa 1992; A. Nowak: *Polska i trzy Rosje*. Kraków 2001; J. Gierowska-Kałużur: *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919–9 września 1920)*. Warszawa 2003; Ś. Liekis: *A State within a State*. Vilnius 2003; A. Srebrakowski: *Sejm Wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja*. Wrocław 1995; A. Pukszt: *Między stołecznością a partykularyzmem. Wielonarodowościowe społeczeństwo Wilna w latach 1915–1920*. Toruń 2006; Z. Krajewski: *Geneza i dzieje wewnętrzne Litwy Środkowej (1920–1922)*. Lublin

W świetle dotąd opublikowanych prac możemy stwierdzić, że dobrze zbadane są już dzieje stosunków politycznych polsko-litewskich. Prace Piotra Łossowskiego stanowią solidną płaszczyznę, na której tle można osadzić problemy bardziej szczegółowe. Wysoko należy ocenić zaawansowanie badań nad polską myślą polityczną na ziemiach litewsko-białoruskich, przy czym szczególnie widoczne są rezultaty zainteresowania historyków myślą krajowców. Wreszcie powstały już bardzo ważne opracowania dziejów poszczególnych grup narodowych zamieszkujących ziemię wileńską, traktujące o ich strukturze społecznej, życiu kulturalnym, dążeniach politycznych. Prace te jednak — każda z osobna, a nawet razem wzięte — nie dają całościowego obrazu stosunków między państwem i społeczeństwem polskim a grupami narodowymi Wileńszczyzny. W niewielkim też stopniu (z wyjątkiem pionierskiej pracy Jarosława Wołkonowskiego o stosunkach polsko-żydowskich¹³) korzystano dotąd z zasobu archiwaliów pozostałych po działalności administracji wojewódzkiej i powiatowej na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym. Te niezwykle bogate materiały zostały na potrzeby niniejszej pracy poddane starannej kwerendzie.

Książka ma strukturę chronologiczną. W rozdziale pierwszym dokonano przeglądu bogatej już wiedzy o procesach narodotwórczych na ziemi wileńskiej do końca I wojny światowej. Rozdział drugi ukazuje wpływ zmian, jakie nastąpiły po zakończeniu działań wojennych w Europie Środkowo-Wschodniej, na dalszy rozwój ruchów narodowych, wchodzących w tym czasie w fazę formułowania programów politycznych — postulatów budowy własnych państwowości. W końcowym okresie I wojny i w latach 1919–1920 usiłowania budowy państw narodowych zderzyły się na tym terenie z próbą rozszerzania zasięgu rewolucji bolszewickiej oraz z ideą odbudowy państwowości nazywanej czasem Wielką Litwą lub Litwą histo-

1996; F. Sielicki: *Życie gospodarcze i społeczne, szkolnictwo oraz kultura wiejska na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*. Wrocław 1991; K. Buchowski: *Litwomani i polonizatorzy. Mity, wzajemne postrzeganie i stereotypy w stosunkach polsko-litewskich w pierwszej połowie XX wieku*. Białystok 2006; M. Siemakowicz: *Organizacja szkolnictwa dla ludności białoruskiej w II Rzeczypospolitej*. W: „Białoruskie Zeszyty Historyczne”. T. 12. Red. E. Mironowicz. Białystok 1999, s. 80–132; M. Siemakowicz: *Szkoły z białoruskim językiem nauczania na tle polityki władz polskich wobec ludności białoruskiej w II Rzeczypospolitej*. W: „Białoruskie Zeszyty Historyczne”. T. 16. Red. E. Mironowicz. Białystok 2001, s. 69–105; A. Szot: *Arcybiskup Romuald Jałbrzykowski, metropolita wileński*. Lublin 2002; K. Grygajtis: *Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX w. Częstochowa 2001*; A. Vabiščevič: *Alaksandr Cvikevič*. W: „Białoruskie Zeszyty Historyczne”. T. 14. Red. E. Mironowicz. Białystok 2000, s. 212.

¹³ J. Wołkonowski: *Stosunki polsko-żydowskie w Wilnie i na Wileńszczyźnie 1919–1939*. Białystok 2004.

ryczną, która nawiązując do tradycji dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, miałyby charakter ponadnarodowy. Pozostając w jakiejś formie federacji z Polską, państwowość ta stanowiłaby niesłychanie ważny czynnik polityczny na północnym obszarze tzw. Międzymorza. Cezury kolejnych rozdziałów formalnie nawiązują do funkcjonowania ziemi wileńskiej w ramach odrębnych struktur administracyjnych: *quasi*-państwowości Litwy Środkowej (rozdział trzeci), Wileńskiego Okręgu Administracyjnego w państwie polskim (rozdział czwarty) i województwa wileńskiego (rozdział piąty).

Ten podział może zaskakiwać dysproporcją czasową: Litwa Środkowa trwała niespełna półtora roku, Wileński Okręg Administracyjny funkcjonował jako tymczasowa z założenia formuła zarządzania niecałe 4 lata, województwo wileńskie — prawie 14 lat, pokrywając się niemal z okresem rządów pomajowych. Ale za taką strukturą przemawiała, w moim przekonaniu, zarówno wielkość bazy źródłowej, jak i odrębna w gruncie rzeczy płaszczyzna kontaktów między grupami narodowymi. Okres Litwy Środkowej z założenia nie przesądzał przyszłego charakteru państwowości. Białorusini próbowali realizować koncepcję „Białorusi Zachodniej”, Litwini walczyli o Wilno jako stolicę swego etnograficznego państwa. Społeczność polska — poważnie zróżnicowana — wahała się między koncepcją organicznego wcielenia Wileńszczyzny do państwa polskiego a próbą budowy struktury kantonalnej, w której stołeczne Wilno byłoby zarazem centrum polskiego pod względem językowym segmentu państwa litewskiego (rozumianego historycznie), połączonego więzami federacji z Polską. Zachowane źródła nader obficie ilustrują ten etap rozgrywki o przyszłość.

Po włączeniu ziemi wileńskiej do Rzeczypospolitej nadano temu obszarowi formę administracji tymczasowej, jakby sygnalizując możliwość zmiany (w odróżnieniu od objęcia jednolitą strukturą administracyjną województwa nowogródzkiego już w roku 1921). Choć Wileńszczyzna znalazła się w granicach państwa polskiego, niektóre grupy narodowe na tym terenie przez dłuższy czas nie godziły się z rolą mniejszości narodowej. Litwini negowali możliwość zaakceptowania faktu włączenia Wilna w skład Rzeczypospolitej, Białorusini wysuwali żądanie autonomii, a wkrótce pewna część białoruskich elit politycznych poparła walkę o oderwanie się od państwa polskiego. Brak stabilności politycznej i gospodarczej w okresie demokracji parlamentarnej opóźniał sprecyzowanie programu polskiego w kwestii polityki narodowościowej. Dopiero ustawy przyjęte w 1925 roku, reforma administracyjna — utworzenie województwa wileńskiego w końcu 1925 roku, wreszcie przewrót majowy — doprowadziły do stworzenia pewnych podstaw stosunków między państwem polskim i jego instytucjami a narodowościami zamieszkującymi województwo wileńskie.

Jednak okres 1926–1939 bez wątplenia nie jest jednorodny: rysuje się cezura roku 1931, kiedy ustabilizowały się ostatecznie struktury administracyjne województwa. Wyróżnia się też okres po roku 1935, gdy zaczęła dominować polityka umacniania polskości na Kresach, która wiele zmieniła w stosunkach między polskimi władzami a znacznymi grupami ludności województwa.

Podstawową bazę źródłową stanowią przede wszystkim archiwalia wileńskie z zasobów Centralnego Archiwum Państwowego Litwy i Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk. Spośród nich wskazać trzeba przede wszystkim olbrzymi i dobrze zachowany zespół Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego i starostw powiatowych oraz starostwa grodzkiego wileńskiego, a także zespoły komisji wyborczych do Sejmu i Senatu, Kuratorium Wileńskiego Okręgu Szkolnego, wszystkich departamentów Tymczasowej Komisji Rządzącej, Delegatury Rządu Rzeczypospolitej w Wilnie, Kancelarii Cywilnej Naczelnego Dowódcy Wojsk Litwy Środkowej, Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, spuściznę Ludwika Abramowicza. Należy stwierdzić, że wobec stanu zachowania tych zespołów, pomocnicze znaczenie miały zespoły Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, gdzie wykorzystano m.in. zespół Prezydium Rady Ministrów — akta zbiorowe. Na potrzeby pracy została przeprowadzona dość szeroka kwerenda prasowa, obejmująca m.in. „Nasz Kraj”, „Gazetę Krajową”, „Słowo”, „Kurier Wileński”, „Życie Ludu”, „Kurier Powszechny”, „Dziennik Wileński”. Pomocne też były sprawozdania prasowe, sporządzane na potrzeby organów Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej i Urzędu Wojewódzkiego Wileńskiego. Ważne, choć pomocnicze znaczenie miały relacje, pamiętniki, wspomnienia osób związanych z Ziemią Wileńską.

Podczas kwerend archiwalnych okazało mi pomoc wielu wspólnych ludzi. Szczególną wdzięczność odczuwam wobec moich wileńskich Przyjaciół: Tamary Justickiej oraz Rity i Pranasa Skripskich. To dzięki Nim poznawałam Wilno i wielkoduszość jego mieszkańców. Wiele zawdzięczam życzliwości, cierpliwości i wiedzy pracowników bibliotek i archiwów w Polsce oraz na Litwie, a szczególnie tym, z którymi spędziłam najwięcej czasu — w Centralnym Archiwum Państwowym Litwy. Książka ta mogła powstać dzięki inspiracji, radom i pomocy Przyjaciół i Kolegów z Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, a przede wszystkim Pani Profesor Marii Wandy Wanałowicz. W szczególny sposób na jej ostateczny kształt wpłynęły rady i wskazówki Recenzenta — Pani Profesor Teresy Kulak z Uniwersytetu Wrocławskiego, której serdecznie dziękuję za cierpliwą lekturę, wnikli-

we uwagi, gotowość podzielenia się wiedzą i doświadczeniem oraz za okazaną życzliwość.

Książka ta nie powstałaby, gdybym w domu rodzinnym nie miała okazji słuchać barwnych opowiadań mojego Taty o Święcianach, Skrupiszkach, Samoduryszkach, Gawejciszkach, Moskaliszkach, w których mieszkali dobrzy ludzie różnych narodowości.

Wszystkim moim Najbliższym dziękuję za cierpliwość, wyrozumiałość i wsparcie.

Wykaz skrótów

AAN	— Archiwum Akt Nowych
BBWR	— Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem
BChD	— Białoruska Chrześcijańska Demokracja
BIGiK	— Białoruski Instytut Gospodarki i Kultury
BLAN	— Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk
BKN	— Białoruski Komitet Narodowy
BKP	— Białoruski Komitet Polityczny
BKPaństw.	— Białoruski Komitet Państwowy
BKW	— Białoruska Komisja Wojskowa
BRL	— Białoruska Republika Ludowa
BW-RH	— Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada
BSRS	— Białoruska Socjalistyczna Republika Sowiecka
BZW	— Białoruski Związek Włościański
GKO	— Centralny Komitet Oświaty
KPZB	— Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi
KOP	— Korpus Ochrony Pogranicza
LGVA	— Lietuvos Gentrinis Valstybės Archyvas (Centralne Archiwum Państwowe Litwy)
LTN	— Litewskie Towarzystwo Naukowe
MSWewn.	— Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
MSWojsk.	— Ministerstwo Spraw Wojskowych
MSZ	— Ministerstwo Spraw Zagranicznych
MWRiOP	— Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
NDWLŚr.	— Naczelne Dowództwo Wojsk Litwy Środkowej
NDWP	— Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich
NEP	— Nowa Ekonomiczna Polityka
NPCn	— Narodowa Partia Chłopska
OZN	— Obóz Zjednoczenia Narodowego
PAN	— Polska Akademia Nauk
POW	— Polska Organizacja Wojskowa
PPS	— Polska Partia Socjalistyczna
PSL	— Polskie Stronnictwo Ludowe
PZL „Odrodzenie”	— Polski Związek Ludowy „Odrodzenie”

RP	— Przeczpospolita Polska
RZL	— Rosyjskie Zjednoczenie Ludowe
TKL	— Tymczasowy Komitet Litewski
TKRz.	— Tymczasowa Komisja Rządząca (Litwy Środkowej)
TRB	— Tymczasowa Rada Białoruska
TSK	— Towarzystwo Straży Kresowej
TSzB	— Towarzystwo Szkoły Białoruskiej
USB	— Uniwersytet Stefana Batorego
WP	— Wojsko Polskie
WTR	— Wileńskie Towarzystwo Rosyjskie
WXLit.	— Wielkie Xięstwo Litewskie (Wielkie Księstwo Litewskie)
ZBK	— Zjednoczenie Białorusinów Katolików
ZCZW	— Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich
ZSRR	— Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Indeks osobowy¹

A

Aborowicz Antoni (Abaravičius Antanas) 362
Aborowicz Nikodem 362
Abramczyk Szymon 287
Abramowicz Ludwik 18, 59, 71, 72, 91, 100, 102, 114, 152, 154, 158, 171, 173, 175, 176, 186, 203, 211, 305, 307, 309–311, 314, 334, 375, 376, 390, 402, 504, 517, 537, 588, 669, 670
Abramowicz Witold 127, 144, 170, 173, 188, 193, 196, 223, 225, 253, 292, 418, 619
Abramowicz Władysław 391, 679
Abramowiczowie 73
Achmatowicz Aleksander 469, 473
Achmatowicz Abduł Kierym (młodszy) 473
Achmatowicz Abduł Kierym (starszy) 473
Achmatowicz Mustafa 652
Adamowicz Wiaczesław (młodszy), ps. „Dziergacz” 273, 407
Adamowicz Wiaczesław (starszy) 253, 273, 275, 283, 405, 407
Alechnowicz (Alechnovič; Olechnowicz) Franciszek 98, 278–280, 409, 685
Aleksander I 25
Aleksander III 66
Aleksandravičius Egidijus 13, 14, 25, 27, 35, 37, 83, 675
Aleksiuk Paweł 136, 253, 255, 270, 271, 274–276, 278–287, 289, 298–302, 304, 305, 307, 308, 313, 314, 340, 344, 396, 406, 407, 462

Alexandrowicz B. 627
Alexandrowicz Stanisław 437, 676
Alseika Danielius (Olsejko Daniel) 119, 381, 517, 567, 569, 572, 576–578
Anolik Benjamin 545, 559, 560, 673
An-ski Szymon (właśc. Rapaport Salomon Zajnwel) 537
Antoniusz, bp (Marcenko Antoni) 465, 466, 673
Antowid 225
Arciszewski Mirosław 336–338
Aronowie 548
Augėvičius Juozas (Augiewicz Józef) 193, 211
Augustaitis Pranas (Franciszek) 193, 211
Augustynowicz 420, 600

B

Babiański Aleksander 127, 282
Bäcker Roman 647, 684
Badouin de Courtenay-Ehrenkreutz-Jędrzejewiczowa Cezaria 46, 676
Bażyński Stanisław 418
Bajraszewski 469
Bajraszewski Maciej 473
Bak Samuel 545, 673
Balcerak Wiesław 133, 676
Baliński 337
Bałachowiczowie 275
Bandrowski I. 258, 272, 273, 287, 460, 461, 465
Bandurski Władysław 168, 204

¹ Autorzy przywoływanych w tekście wspomnień traktowani są jako uczestnicy i świadkowie opisywanych wydarzeń, wyraziciele reprezentowanych w dwudziestoleciu międzywojennym postaw, poglądów i opinii, dlatego ich nazwiska w indeksie złożone są czcionką prostą.

Baranowski Władysław 159, 673
Baranowski-Tuhan Mirza Stefan 653
Barański Władysław 643
Bardach Juliusz 13, 14, 23, 26–28, 69, 173, 676
Bartel Kazimierz 605
Bartoszewicz Joachim 30, 672
Bartoszewiczówna Kazimiera 118, 119, 540, 673
Bartul A. 631
Basanowicz Jan (Basanavičius Jonas) 38, 55, 378, 390, 569, 570
Bastowski Szloma 141
Baszyn Newach-Mejer 531
Batory Stefan 11, 32, 132, 343, 452, 553, 559, 663
Bazarewski Stefan 469, 473
Beck Józef 591
Beczkowicz Zygmunt 487, 504, 512, 606, 607, 635, 675
Bednarczuk Leszek 501, 503, 676
Bekisz (Bekiesz) Jan 281, 283, 305
Belina-Prażmowski Władysław 138
Berger Józef 230
Bergman Aleksandra 14, 15, 62, 264, 400, 405, 610, 613, 618, 622, 634, 676
Białokozowicz Bazyli 689
Biber Eugenia 546, 673
Bielecki Andrzej 243, 613, 618, 619, 688
Biedrzycki Krzysztof 391, 537, 676, 679
Bielewski Leonid 648
Bildiżuk Paweł 257
Bildiżukiewicz Adam 619, 623
Bildiżukiewicz Usiewołod 409, 622
Bilewicz Aleksandra 350, 687
Biriukowicz Jan 281
Biržiška Mykolas (Michał) 56, 119, 120, 154, 156, 193, 194, 197, 198, 200, 206, 207, 209, 211, 581, 672
Biržiška Vaclovas (Wacław) 113
Biržiška Viktoras (Wiktor) 118, 193, 195, 197, 198, 206, 207, 211, 212, 220, 224, 242, 305, 308, 309, 673
Biržiškaitė Marytė 206
Biržiškienė Bronislava 192
Biszewski Józef 130
Łługowieszczeński 461
Łłoński-Lis Stanisław 272, 669
Bobicki Leon 163, 263
Bobicz Ildefons 422, 423
Bobnis Franciszek 124
Bobrownicka Maria 60, 685

Bociański Ludwik 487, 590, 591, 596, 637–639, 646
Bogojawlenski Jeleferij (Eleuteriusz, bp) 461, 463–465
Bohdanowicz Wiaczesław 398, 461, 466, 468, 588, 624, 634
Bohuszewicz Jan 174
Bohuszewicz Franciszek 57, 635
Bondarewicz Kazimierz 640, 673
Bonusiak Włodzimierz 49, 363, 679
Borawski Piotr 657, 676
Borodzicz Józef 602, 672
Brochocki Andrzej 357, 669
Browarek Tomasz 15, 517, 676
Buchowski Krzysztof 15, 16, 36, 37, 41, 50, 163, 175, 192, 264, 360, 676
Buczacki Ramazan Taran Mirza 473
Budecki Zdzisław 180, 571, 676
Budro 565
Bujnicki Tadeusz 10, 391, 537, 654, 676, 677, 679, 684
Bukowicz Jan 120, 168, 670
Bukowiecki Stanisław 187, 672
Bułał-Bałachowicz Józef 275
Bułał-Bałachowicz Stanisław 160, 164, 165, 175, 179, 180, 253–255, 271–278, 283, 300, 303, 306, 308, 313, 407, 461, 671, 676
Buraczok Maciuk (Buraczek Maciej) 34, 57, 682
Bursewicz Maksym 610, 622
Burczak-Abramowicz Józef 450, 673
Butkiewicz Mściław 163
Butkus 205
Byczkowski Józef 325, 676

C

Cabanowski Marek 164, 676
Cammy Justin D. 537, 539, 676
Cenckiewicz Sławomir 178, 179, 563, 674, 676
Chajes Wiktor 544
Chajfec Chaim 528
Chalecki 470
Chalecki Mahomet 473
Chatupczak Henryk 15, 517, 676
Charbijewicz 470
Chardigny Pierre Auguste 306
Chazbijewicz Selim 471, 654, 676
Chejfec M. 532
Chlebowczyk Józef 32, 36, 43, 68, 518, 677, 679, 689

Chmielewski Zygmunt 541
 Chocianowicz Wacław 160, 670
 Chocimski Zenon 28, 340, 673
 Chodakowski 281
 Chodubski Andrzej 400, 678
 Chojnowski Andrzej 15, 336, 350, 400, 590, 605, 637, 677
 Chomińscy 225
 Chomiński Aleksander 225
 Chomiński Ludwik 146, 173, 180, 189, 223, 224, 261, 550
 Chomiński Olgierd 501–503, 676
 Chreptowiczowie 108
 Chwałba Andrzej 33, 34, 516, 677
 Chwiedoszczenia Tymoteusz 276, 670
 Ciawłowski Feliks 631
 Ciecierski Henryk 547, 673
 Ciesielski Stanisław 515, 687
 Cieślak Tadeusz 114, 684
 Gikoto (Gikota) Andrzej 419, 601, 602
 Cisek Janusz 115, 159, 164, 572, 670, 677, 679, 680
 Gurzon George 116
 Gviikevič Alāksandr (Ćwikiewicz Aleksander) 16, 283, 284, 599, 689
 Czajkin Włodzimierz 463, 467
 Czarnocki Wiktor 180, 281, 337
 Czarnowski Olgierd 515, 677
 Czarny Samuel (Niğer Szmuel) 68, 137, 138
 Czekanowski Jan 75, 677
 Czengery 541
 Czernichow Józef 68
 Czybiras Krzysztof (Čibiras Kristupas) 566
 Czyczenas Michał (Čičenas Mykolas) 212
 Czyński Edward 75, 677
 Čekmonas Valerij 47, 677
 Čibiras Kristupas (Czybiras Krzysztof) 566
 Čičenas Mykolas (Czyczenas Michał) 212

Ć

Ćwikiewicz Aleksander (Gviikevič Alāksandr) 16, 283, 284, 599

D

Dambrauskas Aleksandras, ps. Adomas Jakstas 37, 39, 672
 Daszyński Ignacy 284
 Dąmbrowski Jerzy 112, 275
 Dobrucki Gustaw Karol 429
 Dordzik Mieczysław 552
 Downarowicz Medard 102

Drozdowski Marian Marek 324, 582, 677
 Drucki-Podbereski Bolesław 630
 Dubiejkowski Leon 256
 Dubiński Aleksander 657, 677
 Dunin-Horkawicz Janusz 536, 546, 559, 628, 665, 666, 673
 Duszewski Klaudiusz 145, 257, 261
 Dwarczanin Ignacy 634
 Dworakowski Włodzimierz 430
 Dziewulski Władysław 27
 Dzikowski Stanisław 107, 129, 673
 Dziubiński W. 595
 Dzwonkowski Włodzimierz 396, 684

E

Eberhardt Piotr 15, 75, 76, 79, 677
 Eckert Ludwik 335, 370, 670
 Ejges (Eiges) Henach 529, 530, 531
 Eleuteriusz, bp (Bogojawlenskij Jeleferij) 461, 463–465
 Elski-Laniewski Stanisław 278, 677
 Engelking Anna 29, 682, 686
 Engiel Mieczysław 189
 Epstein (Epsztejn) 446, 543
 Epsztejn Józef 225, 543

F

Fabisz Dariusz 159, 677
 Fedorowicz Irena 32, 653, 677
 Fedorowicz Wojciech 315, 683
 Fedorowicz Zygmunt 65, 266, 288, 293, 446, 669
 Feliksiak Elżbieta 28, 110, 537, 657, 675, 677, 682, 686, 687
 Fiedoszejew Mikołaj (Teodozjusz, bp) 466, 468
 Firkowicz Szymon 657
 Fiut Aleksander 10, 677
 Fomiczew 462
 Francuzowiczowa, p.v. Dowgiałłowa Antonina 362
 Fredro Aleksander 385
 Fryd Samuel 530

G

Gajek Józef 549, 690
 Gajewski Mirosław 85, 677
 Galica Andrzej 641
 Gałjaszewczyk 623
 Gall Iwo 541
 Gallowa Halina 541
 Gałyszew Iwan 460, 463

Garlicki Witold 469
Garšva K. 677, 681, 688
Gasparri Pietro 120, 122
Gaučas Petras 75, 76, 80, 677
Gašiorowski Zygmunt 445, 446
Gedymin 208
Gerszon 225
Giedgowt Antoni 565
Giedyminy 208
Gierowska-Kałaur Joanna 15, 116, 127, 133, 135, 252, 677
Gierowski Józef A. 545, 673
Gimžauskas Edmundas 136, 151, 677
Gizbert-Studnicki Wacław (Studnicki Wacław) 174, 185, 288, 673
Giżewska Małgorzata 273, 688
Globus 223, 225
Głabiński Stanisław 473
Głogowska Helena 62, 133, 135, 274, 400, 405, 635, 678
Gmitruk Janusz 573, 673
Godlewski Wincenty 99, 420, 424–428, 588, 600, 620
Godwod Józef 288
Gołowski 262
Gomółka Krystyna 14, 133, 135, 174, 256, 270, 271, 275, 286, 292, 308, 336, 400, 409, 604, 605, 624, 630, 634, 637, 678
Gordon Adolf 138, 140
Gordon Izidor 223
Gordon Naum 550
Gorzuchowski Stanisław 551, 678
Górski Konrad 558, 643
Górski Tadeusz 120, 168, 420, 670, 678
Grabia-Jańbrzykowski Andrzej 573, 673
Grabiński B. 620
Grabski Stanisław 165, 179, 253, 350, 381, 385, 414, 673, 690
Grabski Władysław 347, 349, 350, 402, 408, 443, 452, 475, 598, 681
Gracz, ps. (Ksieniewicz Włodzimierz) 273
Gralak Bronisław 355, 356, 678
Grądzki Józef 210, 212
Grodzieński Chaim Ozer 528–531
Grodzieński Hirs 529, 530
Grumadienė L. 677, 681, 688
Grünbaum Izaak 138
Grygajtis Krzysztof 15, 16, 115, 136, 163, 167, 173, 339, 678
Grzegorz VII 466
Grzesiak Józef — „Czarny” 587
Gudenis Michał 126

Gumbargis Karol 124
Guryn Michał 631
Gustman Izrael 530

H

Haftka Aleksander 100, 139–143
Halczak Bogdan 336, 678
Haller Józef 284
Halperin Falk 540, 541
Halpern Elias 530
Halko Antoni 212
Handke Kwiryna 30, 680, 681, 689
Hapanowicz 263, 278, 279
Hapanowicz Józef 468
Harecki Maksym 257, 307
Hartung Zygmunt 353, 605, 678
Haumann Heiko 66, 678
Hedemann Otto 458, 678
Heinrich J. 504
Hennelowa Józefa 359
Herbaczewski Albin 208, 209, 672
Hermanowicz 420, 601
Hernik-Spalińska Jagoda 540, 678
Hirschberg (Hirschberg) Adolf 550, 551, 678
Hirschhorn Samuel 223
Holak Walerian 427
Holcer 551
Holzer Jerzy 525, 679
Hołówko Tadeusz 261, 605, 607, 690
Hoppen-Zawadzka Jadwiga 534, 547, 548, 559, 591, 647, 673
Hroch Miroslav 36, 679
Huszcza Romuald 29, 682, 686
Hymans Paul 180, 203, 209, 239, 277

I

Ihnatowski Usiewołod 609, 635
Iwaniec Eugeniusz 455, 459, 679
Iwanowski Kazimierz 54, 673
Iwanowski Lech 558
Iwanowski Wacław 15, 62, 63, 99, 174, 175, 253, 263, 264, 269, 270, 277, 279, 292, 307, 689
Iwaszkiewicz Nikodem 616
Iwaszynczew Paweł 463, 468

J

Jabłońska Stefania 391, 679
Jachymek Jan 605, 683
Jackėvičius S. 193
Jackiewicz Michał 257
Jackiewicz Mieczysław 391, 679

Jackiewicz Modest 257
Jacyna Aleksander 588
Jagiellonowie 23, 28
Jagiełło Władysław 231
Jakimowicz Antoni 409, 630
Jakowanis Ambroży (Ambraziejus) 567, 568, 573
Jakstas Adomas, ps. (zob. *Dambrauskas Aleksandras*)
Jakubecki Andrzej 263, 307
Jakubeni 255
Jakuć 396
Jałbrzykowski Romuald 16, 389, 429, 502, 565–567, 569, 571–575, 621, 622, 688
Jałbrzykowska Anna 573, 673
Jałowicki Mieczysław 28, 30, 31, 45, 46, 97, 112, 673, 674
Janauskas Pranas 127, 679
Janowski Czesław (Oszmiańczuk) 32, 108, 130, 150, 151, 223, 225, 448, 539, 550, 653, 658, 677
Jankowski Marian 188, 312
Janowicz Sokrat 12, 31, 60, 679
Janulaitis Augustinas 94
Janusz Bohdan 655, 658, 679
Januszewska-Jurkiewicz Joanna 49, 180, 229, 231, 240, 275, 276, 278–280, 283, 284, 286, 303, 314, 326, 363, 406, 462, 463, 518, 643, 670, 679
Januszewski 470
Januszkiewicz Żelisław 476, 602
Jaremicz Fabian 256, 257, 306, 393, 398, 511, 512, 576, 619, 624, 634
Jarocki Robert 537, 548, 573, 575, 656, 674
Jarocki Tadeusz 234
Jaroszewski Jerzy 463, 465, 466
Jasienica Paweł 343, 553, 665, 674
Jasiewicz Krzysztof 12, 247, 437, 471, 546, 552, 673, 674, 676, 677, 685
Jasiński 462
Jasiulanis Nikodem 573
Jaszczolt Władysław 487
Jaśkiewicz Leszek 33, 50, 679
Jaxa-Chamiec Józef 327
Jedidowicz Ozer 530
Jędrzejewicz Wacław 152, 159, 163, 572, 679, 680
Jermakowicz 631
Jerzy, bp (Jaroszewski) 463, 465, 466
Joffe Lejb 137, 138
Jonejko 205

Joselewicz Berek 550
Józefski Henryk 607
Juchniewicz Kazimierz 634
Judenicz Mikołaj 164
Jundziłł Zygmunt 127, 170, 172, 187, 341, 342, 674
Jurkiewicz Jan 14, 26, 27, 37, 59, 69–71, 74, 172–174, 177, 331, 336, 348, 604, 617, 628, 637, 641, 646, 680, 681, 682, 683, 684
Jurkowski Roman 39, 77, 680
Justicka Tamara 18
Juška Arunas 523

K

Kabacznik Albert 140, 143
Kabzińska Iwona 79, 421, 514, 680
Kac Daniel 537, 539, 680
Kacelenbogen Uria 68
Kaczmarczyk 584
Kahan Jakub 529–531
Kairiūkštis Juozas 194
Kairiūkštytė Nastazija 355, 377, 680
Kaleczyc Paweł 287
Kalęba Beata 37, 672
Kalina Jerzy 394, 395, 680
Kalmanowicz 688
Kałamajska-Saeed Maria 570, 680
Kamieniecki Witold 140, 179
Kamińscy: Ester Rachel, Ida, Abraham, Izaak 540
Kamińska Ida 541
Kamocki Janusz 653, 683
Kaplan Izrael 547
Karabacz Aleksander 257, 305, 307
Karazja Paweł (Powilas) 576
Karczewski Eugeniusz 168, 675
Karelic Mejer 530, 531
Karosas Jonas 618, 674
Karpus Zbigniew 66, 164, 604, 647, 671, 680, 684, 689, 690
Karuzo Paweł 634
Karvėlis Jonas (Korwialis Jan) 567
Kasperavičius Algis 13, 14, 523, 680
Kasprowicz Michał 287
Katarzyna II 25, 459
Katelbach Tadeusz 175, 178, 179, 563, 674, 676
Katkowicz Anelja (Kot-Katkowicz Anelja) 421, 498–500, 674
Katkowicz-Klentak Veranika 674
Kawan Paweł 620

- Kawecka Zdzisława Krystyna 458, 534, 535, 548, 664, 674
Kempner Stanisław 102
Kessel Abo 530
Kiaupa Zigmantas 23, 680
Kiaūpienė Jurate 23, 680
Kiernażycki Nikodem 409
Kiersnowski Ryszard 30, 58, 674, 680
Kinkultin 65
Kirchmayer Jerzy 460, 674
Kirtiklis Stefan 532
Kiselow Pavel 456, 680
Klimas Petras 101, 103, 139, 674
Kobeckaitė Halina 657, 680
Kobyczkin Aleksy 281, 300, 409
Kobyłański Tadeusz 591
Koc Adam 646
Kochanowicz Michał 257, 260, 398
Kochanowski Jerzy 136, 180, 670
Kojałowicz Michał 61
Kolarz Beata 167, 169, 680
Kon Pinchas 540
Kondratiuk Michał 686
Konopacki Hassan 409
Konsztam 543
Konwicki Tadeusz 9, 48, 49, 664, 674
Korewo Franciszek 602
Korngold Henoch 544
Kornilowicz Kajetan 626
Korowajczyk Władysław 557, 674
Korsak 470
Korwialis Jan (Karvelis Jonas) 567
Korwin-Milewski Hipolit 316, 674
Korzeniewska Katarzyna 56, 681, 685
Kosman Marcell 13
Kosowski 528
Kossakowski Michał S. 185, 211, 212, 299, 337, 670
Koszelew Michas' 52, 680
Kościałkowski Marian 180, 261, 278
Kościewicz Makar 409, 631
Koter Marek 30, 681
Kowalewski Zygmunt 413, 565
Kowarski 454
Kowsz Aleksander 610
Kozłowski Eugeniusz 624
Kozłowski Wacław 198
Kozyrska Antonina 39, 681
Koźmiński Tadeusz 327, 672
Kracz 518
Krahel Tadeusz 39, 681
Krahelski Jan 494, 513, 607
Krajewski Zenon 15, 163, 170, 230, 250, 263, 307, 308, 681
Krakowski (Krakowiak-Krakowski) Menachem Mendel 230, 531
Kraskowski Iwan 99, 257, 305–307
Krasowski J. 620
Kraujalis Petras (Piotr, ps. *Vieštautas P.*) 122, 124, 361, 377, 569
Kridl Manfred 558
Kristopanis (Krysztofanis) 206
Križowski 547
Kronenberg Jakub 224, 232, 234, 237, 239, 240
Krotau Andriej 52, 681
Kruk Lejzer 140, 225
Krupowies Maria 52, 681
Kryciuk Antoni 409
Kryczyńscy 470
Kryczyński Leon 473, 653
Kryczyński Stanisław 470, 650, 652, 654, 681
Krysiński Alfons 681
Krysztofanis (Kristopanis) 206
Krzysztofek Kazimierz 40, 685
Krzywicki Ludwik 54, 65, 216, 674
Krzyżanowski Bronisław 73, 172, 173, 186, 196, 223, 225, 334, 402, 418
Ksieniewicz Włodzimierz, ps. Gracz 273
Kuchta Józef (Kukta Juozas), ks. 211
Kul-Siałwierstawa Swiatłana 27, 681
Kulak Teresa 18, 31, 681
Kulakauskas Antanas 13, 14, 25, 27, 35, 37, 56, 83, 675, 681
Kulbak Mosze 537, 539
Kuligowska-Korzeniewska Anna 540, 684
Kuncevičius Albinas 23, 680
Kuncewicz Wincenty 471
Kunicki J. 619
Kupała Janka (właśc. Łucewicz Jan) 635
Kurkiewicz Michał 347, 349, 405–408, 681
Kuryłowicz 283
Kurzowa Zofia 42, 44, 45, 88, 89, 681
Kusewiczcy 540
Kusznier Wasilij (Kušner Vasilij) 276, 681
Kwaśniewski Krzysztof 325, 681
- L
Laks Henryk 115, 221–224
Landsberg Czesław (Landsbergis Česlovas) 211
Langbord 225

Laurinavičius Česlovas 94
Lazer Dawid 537
Leczycki Kazimierz 390, 391
Lednicki Wacław 45, 674
Lenin Włodzimierz 151
Lewandowski Jan 37, 61, 464, 681, 684, 689
Lewandowski Józef 14, 681
Lewensztejn J. 540
Lewicki Antoni (ps. Jadwihin Sz.) 253, 281
Lewin Szamaria 72
Lewiński Stanisław 207
Leyko Małgorzata 540, 684
Lichtarowicz Władysław 231, 232, 293
Lichten Józef 101, 102, 681
Liedke Marzena 274, 523, 678, 680, 681
Liekis Šarunas 15, 101, 103, 111, 139, 151, 214, 225, 249, 308, 312, 444, 681
Limanowski Mieczysław 540
Linek Bernard 36, 687
Link-Lenczowski Andrzej 517, 687
Linortas Donat 125
Lis-Błoński Stanisław 272, 669
Lisiewicz E. 337
Lopata Raimundas 94, 95, 681
Lorentz Stanisław 536, 537, 548, 573, 575, 656, 674
Lozoraitis Stasys 591
Lubimow Dymitr 76, 77, 462, 680
Lukšienė Meilė 27, 682
Lutosławski Wincenty 459

L

Ładnow Eugeniusz 264, 280
Łastowski (Łastouski) Wacław 94, 97–99, 136, 255, 257–262, 264, 270, 276, 278, 282, 298, 302, 303, 307, 329, 392, 403
Łatyszenko Paweł (Smaragd) 466
Łatyszonek Oleg 15, 33, 34, 57, 61, 134, 164, 165, 253, 256, 263, 271, 273, 274, 280, 281, 300, 671, 682
Łączyński Stanisław 556, 682
Łopalewski Tadeusz 457, 540, 647, 672, 674
Łossowski Piotr 13, 14, 16, 38, 41, 96, 97, 114, 115, 117, 127, 152, 164, 173, 180, 192, 197, 303, 403, 404, 563, 568–571, 591, 596, 597, 677, 682
Łoziński Zygmunt 60, 281
Łucewicz Jan (ps. Janka Kupała) 635
Łuckiewicz Anton (Luckevič, ps. Antoni Nowina) 62, 72, 95, 98, 99, 135, 136, 262,

264, 275, 395, 402, 610, 611, 631, 672, 674

Łuckiewicz Iwan 62, 72

Łuckiewiczowie 73, 94

Łukomski Grzegorz 112, 114, 164, 173, 682

M

Macelli Jan 283

Maciejewicz Stanisław 117, 140, 567

Maciejewski Janusz 48, 682

Maciusowicz Józef 382

Mackiewicz 130

Mackiewicz Józef 9, 44, 47, 498, 516, 523, 597, 624, 638, 640, 667, 672

Mackiewicz Michał 119, 540, 673

Mackiewicz-Cat Stanisław 55, 190, 339, 340, 402, 672

Mackonis Rapolas 594, 595, 674

Madajczyk Czesław 562, 564, 582, 605, 607, 609, 670

Majchrowski Jacek 636, 682

Majecki Henryk 62, 689

Majewski 418

Makarunienė Pranė 195, 207, 358, 359, 374, 589, 674

Makowski Bronisław 14, 174, 193, 195–198, 309, 370–373, 376, 387, 516–519, 569, 571, 572, 577, 578, 590, 591, 595, 597, 682

Makułowicz 470

Małej 558

Malinowscy: Aldona, Aleksandra, Jadwiga, Giedymin, Olgierd, Witold, Włodzimierz 27

Malinowska Grasylda 28, 674

Malinowski Olgierd 487

Maliszewski Edward 25, 75, 77, 90, 91, 480, 682

Małowieski Józef 175

Marcenko Antoni (Antoniusz, bp) 465, 466, 673

Marciszewska Maria 211

Margolis Rachela 68, 537, 540, 545, 552, 560, 674, 682

Markiewicz Mariusz 517, 687

Martinkėnas Vincas 196, 370–372, 583

Maruszewski Artur 487

Maścianica Błdziuk 626

Maścianica Kazimierz 626

Mašiotienė Ona 194

Matulajtis Adela 369

Matulewicz Jerzy (Matulaitis vel Matulevičius Jurgis) 111–113, 120–123, 125, 137, 168, 204, 212, 361, 388, 389, 420, 422–425, 427, 428, 565, 602, 670, 674, 678

Matusak Piotr 362, 685

Mauersberg Stanisław 350, 682

Mazurek Jerzy 573, 673

Mądzik Marek 400, 610, 690

Mejerowicz 436

Mendelsohn Ezra 248, 682

Meysztowicz Aleksander 184, 185, 211, 243, 250, 294, 328, 335, 445, 613, 618, 619, 669, 674, 688

Meysztowicz Walerian 11, 12, 112, 342, 343, 573, 669, 674

Mędrzecki Włodzimierz 79, 80, 520, 521, 682

Mianowski Stanisław 544, 547, 674

Mianowski Krzysztof Maciej 544, 674

Mich Włodzimierz 557, 682

Michajło Aleksander 572, 573

Michalkiewicz Kazimierz 38, 39, 122

Mickėvičius-Kapsukas Vincas 110, 112

Mickiewicz Adam 9, 27, 28, 56

Mickiewicz Stefan 127, 402

Mičiūnas Andrius (Miczunas Andrzej) 211

Mičiulis (błędnie: Maczulis) Pijus 298

Mikłaszewski Bolesław 443

Miknys Rimantas 14, 40, 69, 682, 683, 684

Miko Wiktor 53, 54, 674

Milewski Jan Jerzy 315, 683

Milikowski Beniamin 530

Miłkowski Stanisław 122–124

Miłosz Czesław 9, 12, 56, 319, 358, 359, 591, 674

Miłosz Oskar 56

Mineyko Józef 34, 43, 44, 47, 48, 51, 65, 67, 457, 470, 674

Miotła Piotr 398, 405, 416, 599, 610, 613, 614, 622

Mironowicz Antoni 28, 110, 463, 464, 466, 492, 537, 647, 675, 682, 683, 686, 687

Mironowicz Eugeniusz 14, 16, 61, 63, 75, 77, 81, 82, 86, 87, 93, 94, 133, 136, 164, 256, 268, 276, 278, 280, 284, 292, 295, 315, 316, 330, 332, 336, 337, 350, 394, 400, 403–407, 409, 423, 428, 511, 605, 612, 618, 624, 637, 643, 670, 671, 678, 679, 680, 683, 685, 686, 689

Misiūnas Petras (Piotr) 212

Miśkiewicz Aleksander Ali 653, 683

Miśkiewicz Ali 15, 469, 470, 474, 651, 653, 683

Mitkiewicz Eugeniusz 253, 283, 407, 631

Młodzianowski Kazimierz 562, 606

Mokrzecki Stefan 175, 276, 346

Morewski Abraham 540

Morgentau Henry 141

Morgówicki Izaak 138

Moroz Małgorzata 14, 15, 256, 257, 259, 260, 277, 291, 306, 308, 319, 330, 393, 420, 422–425, 620–622, 624, 626, 671, 683

Morykoni 65

Moszyński Kazimierz 46, 683

Mościcki Henryk 33, 396, 671, 683, 684

Mościcki Ignacy 580, 606

Mróz Maciej 121, 124, 125, 168, 361, 422, 427, 467, 683

Mróz Lech 46, 676

Muraszko 269

Murawiov Mikołaj 61, 65, 459, 573, 596

Murza-Murzyczówna Żanna 473

Mystkowski Stanisław 88, 467, 672

N

Nadolska Waleria 510

Nagurski Teodor 643

Nagrodzki Zygmunt 115, 674

Najdus Walentyna 113, 683

Najger Dawid 540

Nałęcz Daria 280

Narkowicz Liliana 203, 422, 658, 683

Narutowicz Gabriel 336

Narutowicz Kazimierz 56

Narutowicz Stanisław 127

Narwoysz Antoni 291, 526

Nazarewski Aleksy 623

Nekanda-Trepczyzna Maria 70, 688

Niedziałski 461

Niedziałkowska-Dobaczewska Wanda 112–114, 683

Niedziałkowski Konrad 138

Niedziałkowski Mieczysław 188, 672

Niekraś Stanisław 435

Niemczykowa Aleksandra 552, 558–560, 652, 674

Niemirowicz 463

Niessel Henry 159

Niewiażski Henoch 530

Niğer Szmuel (Czarny Samuel) 68, 137, 138

Nitosławski Jan 434
Nitsch Kazimierz 42, 684
Norwid Cyprian Kamil 539
Nowak Andrzej 15, 115, 135, 147, 164, 684
Nowak Zenon Hubert 66, 689
Nowicki Stanisław 49, 664, 674
Nowiński M. 639

O

Obiezierska Helena 54, 498, 516, 674
Obst Jan 203, 422, 467, 672, 683
Ochmański Jerzy 23, 36, 114, 684
Odrowąż K. 276
Ogonowski Jerzy 350, 684
Okulicz Kazimierz 187, 309, 619, 642, 684
Olechnowicz Adolf 589
Olechnowicz (Alechnovič) Franciszek 98, 278–280, 409, 685
Olejniczak 224
Olencki S. 277, 280, 281
Olsejko Daniel (Alseika Danielius) 119, 381, 517, 567, 569, 572, 576–578
Olszewski Wojciech 32, 684
Opacki Zbigniew 647, 684
Orzeszkowa Eliza 49, 98, 552
Osiecki Stanisław 102
Osiński Zbigniew 540, 684
Osmołowski Jerzy 134, 136, 138, 141, 151, 217, 670
Osterwa Juliusz 540, 541
Ostrowska Antonina 633
Ostrowska Helena 119, 540, 673
Ostrowski Radosław 253, 254, 288, 610, 613, 622, 635
Osuchowski Antoni 11
Owczynnik Bronisław 589
Owsianik Antoni 398, 405
Oznabiszyn 262

P

Paderewski Ignacy 196
Pajewski 551
Panic Idzi 180, 326, 679
Papierzyńska-Turek Mirosława 326, 463, 464, 684
Paprocka Wanda 627, 684
Parczewska Maria 544, 674
Paruch Waldemar 15, 400, 590, 605, 636, 637, 641, 684
Paszkwiczówna Felicja 667
Patek Stanisław 102

Pawlukiewicz Arseniusz 283, 267, 300, 301, 406, 409, 630, 631, 634
Pelczyńska Wanda 640–643
Pelczyński Grzegorz 655, 684
Perec Icchok Lejb 235, 541
Peremykin Borys 275
Peremykin Wsiewołod (vel Stradin Wsiewołod) 275
Perkowicz E. 160
Perzanowski Stanisław 643
Petlura Semen 301
Piasecki Sergiusz 452
Piaśtowie 28
Piekarski 603
Pieracki Bronisław 607
Pieślaki 49
Pietranis Justyn 379
Pietrunas 205
Piłat Walenty 89, 684
Piłowski Ber 530
Piłsudski Jan 188, 619
Piłsudski Józef 10, 30–33, 102, 114–116, 128, 134–136, 138, 144, 158–160, 164, 166, 167, 169, 176, 178, 180, 184, 187, 226, 245, 253, 271, 326, 337, 341, 355, 361, 397, 459, 465, 550, 562, 563, 570–573, 590, 595, 605–607, 618, 630, 632, 636, 642, 663, 666, 670, 673, 677, 678, 679, 680, 684
Pimonow Arystarch (Arseniusz) 455, 650
Pimonow Borys 456, 459, 463, 650
Pinczuk-Piniewicz Antoni 409
Piotrowicz Wiktor 504–506, 509, 650, 652, 684
Piotrowski Józef 263, 289, 294
Pivoras Saulius 29, 684
Pleskaczewski 281
Plewczyński Marek 362, 685
Pludermacher Gerszon 141, 223, 230
Pobóg-Malinowski Władysław 606, 684
Podbereski Z. 385
Podoski Bohdan 618, 685
Polak Bogusław 164, 682
Polakowska-Kujawa Jolanta 40, 685
Polonsky Anthony 247, 248, 685
Ponarski Zenowiusz 94, 280, 685
Poniatowscy 363
Ponikowski Antoni 190
Popławski Jan Ludwik 31, 335, 672, 681
Porayski-Pomsta Józef 47, 451, 677, 681, 686, 687
Powilis Józef 211

Poźniak Jan 620
Prażmowski-Belina Władysław 138
Prądyński Stefan 273
Prokulewicz Włodzimierz 305, 307
Prunskis Pranas (Franciszek) 577
Pryłucki Noach 223
Prystor Aleksander 231, 282
Przyłuski Józef 616
Puciata Bronisław 549
Puciata Leon 122–124
Pukшто Aleksander 15, 94–96, 98, 99, 101, 119, 127, 143, 174, 194, 196, 685
Pupko W. 281
Purchla Jacek 27, 681
Puszkina Aleksander 235
Putrament Jerzy 499, 648, 675

R

Rachmilewicz Nachman 111
Raczkiewicz Władysław 175, 215, 230, 256, 264, 278, 279, 282, 287, 298, 323, 324, 349, 389, 430, 457, 478, 487, 492–496, 509, 522, 524, 525, 527, 549, 582, 583, 598, 607, 609, 617, 635, 656
Radkiewicz Aleksander 474
Radzik Ryszard 14, 15, 61, 63, 75, 81, 82, 86, 87, 93, 683, 685
Radziwiłłowa Magdalena 62
Rahula Wasyl (Rogula Bazyli) 405, 466, 619, 634
Rak-Michajłowski Szymon 263, 279, 280, 398, 400, 405, 417, 599, 610, 613, 618, 622
Rakowski 615
Rapaport Salomon Zajnwel (An-ski Szymon) 537
Rapis Marian 212
Raštenis Mykolas (Michał) 586
Ratti Achilles 120, 122, 168
Razumowicz Władysław, ps. „Chmara” 303, 304, 394, 403, 688
Regensburg Józef 140, 216, 224, 232
Reich Leon 536
Rejzin Załman 551
Reuttówna Maria 206, 672
Rezmer Waldemar 362, 604, 685, 690
Rieger Janusz 42, 124, 689
Rodziewicz Gabriel 110, 111, 113, 675
Rodziewiczówna Maria 37, 45, 599
Rogowski 125
Rogula Bazyli (Rahula Wasyl) 405, 466, 619, 634

Roman Walery 323, 412, 472
Romanowicz Aleksander 473
Romanowicze 470
Romanowski Andrzej 60, 73, 654, 676, 685
Romejka Franciszek 420
Römer Michał 14, 28, 29, 34, 36–38, 49, 51, 55, 56, 63, 68, 71–73, 114, 115, 127, 155, 158, 171, 197, 292, 341, 666, 670, 685, 686, 687
Romer Eugeniusz 41, 685
Romer Eugeniusz (2) 75, 90, 91, 149, 150, 670, 685
Romer-Ochenkowska Helena 50, 541, 672
Rommowie 68
Rondomanskis Andrius (Rondomański Andrzej) 193, 197, 211
Ropp Edward 39, 680, 681
Rosnerowie Anna i Andrzej 41, 666, 685
Rosset Aleksander 102
Rozenbaum Szimшон (Szymon) 94, 100, 111, 139, 151
Rozwadowski Tadeusz 273
Rubinstein Izaak 100, 132, 137, 218, 219, 225, 226, 230, 442, 529, 530, 532
Rudnicki Szymon 136, 180, 670
Rusiecki 281
Rutkowski 460
Ruszczyc Edward 11, 131, 150, 266, 323, 570, 675
Ruszczyc Ferdynand 130, 131, 150, 266, 323, 422, 570, 574, 675
Rydz-Śmigły Edward 138
Rygiel Stefan 608, 685
Rymas Aleksandras 205, 580
Ryszka Franciszek 43, 513, 514, 675
„Ryś”, ps. 430

S

Sadowska Joanna 274, 523, 678, 680, 681
Sadowski Andrzej 14, 15, 40, 61, 62, 79, 513, 515, 521, 523, 685
Sadowski Leśław 66, 67, 685
Sapieha Eustachy 169, 606
Sawaniewska-Mochowa Zofia 48, 50, 52, 685, 686
Sawicki Jakub 651, 655, 656, 686
Sawicki Jan 14, 28, 29, 34, 71, 114, 155, 171, 686
Sawicki Stanisław 497
Sawinkow Borys 159, 160, 165, 300, 461

- Segal Wulf 530
Serebrennikow Mikołaj 648
Siedlecki Michał 122, 132, 196, 197, 215, 230, 231, 675
Stelicki Franciszek 15, 16, 356, 421, 471, 479, 496, 497, 499, 534, 535, 547–449, 559, 597, 629, 651, 686
Siemakowicz Marian 15, 16, 133, 268, 292, 295, 296, 316, 332, 340, 350, 400, 686
Siemaszka Dominik 94, 99, 135, 151, 259, 302
Siemaszkiewicz Jan 420, 422
Sienkiewicz 175
Sierocka-Pośpiechowa Maria 34, 458, 674
Sikorska-Kulesza Jolanta 48, 686
Sikorski Władysław 349, 360, 399, 402, 408
Sipowicz-Bogowski Henryk 652, 675
Sirota G. 540
Sirutavičius Vladas 56, 681, 685
Skarbek Jan 75, 687
Skinder 130
Skirmunt Konstancja 69
Skirmunt Roman 62, 70, 99, 136
Składkowski-Sławoj Felicjan 597
Skripscy Rita i Pranas 18
Skrzyński Aleksander 453
Skwarczyński Stanisław 646
Ślabczyński Antoni (Slabšinskas Antanas; Slabšys; Slapšys) 122–124
Ślawek Walery 180
Ślawińska Irena 49, 552, 558, 667, 668, 675
Ślawiński 132
Smajkiewicz (Smaykiewicz) Ibrahim 473
Smalanczuk Aleś (Smalānčuk Ales’) 14, 29, 34, 69, 70, 71, 73, 87, 686
Smaragd (Paweł Łatyszenko) 466
Smetona Antanas 45, 46, 96, 97, 200–202
Smolicz Arkadiusz 254, 264, 279, 280
Smutkova Elżbieta 29, 57, 62, 451, 682, 686, 687, 689
Smykowski Janusz 33, 687
Snopko Jan 117, 315, 670, 683
Sobczak Mieczysław 14, 248, 687
Sobecki Miroslaw 31, 58, 687
Sobolewski Jerzy 599, 634
Sokołowski Ignacy 128
Solak Zbigniew 14, 34, 55, 59, 63, 68, 69, 71–73, 95, 114, 687
Sołowiej Józef 409
Sołowiejczyk Izrael 529
Sołowiejczyk Max 139, 247, 249, 251
Sołtan Władysław 185
Soplica 547, 673
Soroko Karol 626
Sosnowski Józef 283
Sowa Andrzej Leszek 517, 687
Speizer 446
Srebrakowski Aleksander 15, 75, 163, 169, 176, 184–186, 190, 210, 212, 217, 307, 687
Srocki Bolesław 177
Srokowski Konstanty 266, 291, 348, 370, 398, 402, 464, 687
Srokowski Stanisław 400–402, 672
Stadzewicz Bolesław (Stadzevičius Balis) 211
Staliūnas Darius 36, 39, 46, 682, 683, 684, 687
Stamirowski 299, 337, 338
Staniewicz Witold 331, 356, 396, 397, 418, 687
Staniewski Tadeusz 454
Staniszewski Andrzej 89, 684
Stankiewicz Adam 257, 260, 263, 393, 396, 398, 405, 422, 424, 567, 588, 620, 621, 623, 624
Stankiewicz Jan (Janka) 257, 627, 633, 634
Stankiewicz Ryszard 350, 687
Stankiewicz S. 620
Stankiewicz Witold 673
Stankiewiczowa z Zanów Helena 56, 362, 450, 458, 548, 668, 675
Stašys Konstantinas (Staszys Konstanty) 389, 588, 595
Steckiewicz 279
Stepowicz Albin 620, 634
Stepowicz Konstanty 420, 424, 428
Stępnik Krzysztof 10, 677, 684
Stobniak-Smogorzewska Janina 355–357, 687
Stołypin Piotr 82
Stomma Stanisław 84, 358, 556, 563, 642, 675
Stradin Wsiewołod (właśc. Peremykin) 275
Straszun Matitjahu 68, 230, 537
Straża A. 394, 688
Strugacz Daniel 549
Struve Kai 36, 687
Strzembosz Tomasz 273, 688
Studnicki Wacław (Gizbert-Studnicki Wacław) 174, 185, 288, 673

Studnicki Władysław 47, 83, 150, 190, 340, 353, 672, 688
Stużinska Nina 273, 688
Subačius Paulius 36, 688
Sujkowski Antoni 607
Sukiennicki Wiktor 63, 68, 73, 670
Suleja Włodzimierz 114, 115, 688
Sulima-Kamiński Andrzej 23, 31, 688
Sulkiewicz 470
Suszyński Mikołaj 510
Sutzkever Abraham 537, 539, 680
Swianiewicz Stanisław 261
Syrokomla Władysław (właśc. Kondratowicz Ludwik) 42, 46, 672
Szabad Gemach 94, 100, 103, 137, 219–225, 232, 238–242, 443, 554
Szaflik Józef Ryszard 168, 675
Szałkiewicz 420
Szandonis Piotr (Šandonis Petras) 362
Szapiro Chaim 530
Szapiro Jonasz 237, 244, 248, 446
Szapszał Seraja 656
Szatas 198
Szatasówna G. 385
Szczemirski Piotr 384, 385
Szczucka 463
Szczucki Jakub 474
Szłapelis Jerzy (Šlapelis Jurgis) 569, 570
Szłuiński Janusz 499, 649, 675
Sznarkiewicz Józef 610
Szot Adam 15, 16, 502, 573–575, 621, 688
Szpoper Dariusz 14, 69, 70, 243, 339, 340, 557, 613, 618, 619, 688
Sztejngold J. 541
Szternberg 551
Sztukowska z Falewiczów Helena 546, 547, 675
Szumłakowski Marian 337
Szutowicz Wiktor 396, 413, 420, 601
Szwarc M. 541
Szybieka Zachar 259, 283, 688
Szylkin Henryk 458, 675
Szymaniuk Herman, ps. „Skamaroch” 395
Szymański 269
Szymaszys Konstanty (Šimašys Konstantinas), ks. 381, 571, 595
Szynkiewicz Jakub 650
Szyrain 137
Szyrajew Jewgienij (Širaev Evgenij) 76, 80, 81, 688
Szyrwincj Antoni 45, 675

Szyszkow Bazyli 281, 305, 409
Šandonis Petras (Szandonis Piotr) 362
Šaulys Jurgis 94, 95, 114
Šepetys Jonas 192
Šimašys Konstantinas (Szymaszys Konstanty) 381, 571, 595
Šlapelis Jurgis (Szałpelis Jerzy) 569, 570
Šlaudinis Valentinas 362, 363, 688
Širaev Evgenij (Szyrajew Jewgienij) 76, 80, 81, 688

Ś

Śleszyńska Danuta 640, 675
Śleszyński Wojciech 229, 301, 349, 406, 431, 598, 671, 679, 688
Ślusarek Krzysztof 62, 240, 679, 688
Śmigielski Tomasz 540, 547, 551, 552, 688
Światopełk-Mirski Edmund 409
Światopolk-Mirski Piotr 50, 51, 76, 85, 455, 456, 679
Świdorski Stefan 351, 352
Świechowski Marian 75, 146–148, 186, 268, 303, 418, 619, 672, 688
Świerczewski Eugeniusz 144
Święcicki Józef, ps. Piotr Lemiesz 558, 642
Świtalski Kazimierz 128, 165, 167, 169, 170, 187, 607, 632, 675

T

Talko-Hryniewicz Julian 470–473, 688
Tank Maksym 499
Tarasiewicz Olgierd 353, 688
Tarasiuk Dariusz 61–63, 70, 688, 689
Taraszkiewicz Bronisław 174, 175, 253, 263–266, 269, 277, 279–281, 289, 307, 308, 355, 398–401, 403, 404, 406, 407, 412, 429, 598, 599, 610, 618, 622, 635, 676
Tarnowska Beata 89, 684
Teodozjusz (Fiedoszejew Mikołaj) 466, 468
Tereszczenko Kuźma 255, 256, 279, 307
Thuğutt Stanisław 102, 404, 406–408, 475, 675
Tichon (patriarcha) 463
Tochtermann Jan 657, 689
Toké Siarhiej 14, 75, 81–84, 86, 87, 93, 683
Tomaszewski Jerzy 15, 62, 68, 328, 423, 429, 444, 452, 513, 520, 524, 671, 689
Top Chaim Szymon 529–531

Topolska Maria Barbara 27, 680
Toporska-Mackiewicz Barbara 515, 675
Traba Robert 14, 27, 496, 689
Trepte Hans-Christian 496, 689
Trepko 263
Trocki Lew 231
Trocki Saul 138
Trukanas Kazys 363
Trynkowski Jan 274, 523, 678, 680, 681
Trypućko Jan 42
Trzeciak Jan 643
Tuchaczewski Michał 252
Tumas Juozapas (Józef) 46, 132
Tupalscy 470
Tupalski Andrzej 175, 185, 256, 257, 260, 264, 265, 268, 275, 277, 279, 286–288, 298, 299, 303, 337
Turkow 540
Turonek Bronisław 619, 624
Turonek Jerzy 15, 62, 63, 175, 263, 270, 279, 689
Turska Halina 42, 44–46, 85, 89, 124, 689
Tuwim Julian 551
Tyszkiewicz Jan 110, 111, 113, 653, 655, 657, 675, 689

U

Umiastowski Franciszek 631–633
Urbański Zygmunt 650, 689
Uzpol Eljasz 549, 550

V

Vabiščevič Alāksandr (Wabiszczewicz Alaksandr) 16, 284
Vaičiūnas Jonas (Wojczunas Jan) 211
Vaišutis Nikodem (Wajsutis Nikodem) 204
Vansevičius S. 309
Vėbra Rimantas 50, 51, 76, 85, 456, 671
Venclova Tomas 27, 689
Vichert-Kairiūkštienė Julija (Wichert-Kajruksztisowa Julia) 391, 679
Vileišis Antanas 118
Vileišienė Emilija 118, 378
Vileišis Jonas 94
Vilnenas S. 581, 582
Voldemaras Augustinas 152, 577, 579

W

Wabiszczewicz Alaksandr (Vabiščevič Alāksandr) 16, 284, 689

Wacławski Stanisław 556–558
Wagner Marek 362, 685
Wajda Kazimierz 66, 689
Wajsutis Nikodem (Vaišutis Nikodem) 204
Wakar Włodzimierz 75–79, 88, 90, 91, 689
Walasek Stefania 267, 269, 281, 289, 296, 350, 382, 687, 689
Waligóra Bolesław 111, 112, 689
Wanatowicz Maria Wanda 18, 68, 180, 326, 518, 679, 689
Wańkowicz Melchior 9, 597
Wapiński Roman 14, 30–32, 101, 689
Waronka Jazep 99, 136
Wasilewicz 262
Wasilewski Antoni 587, 690
Wasilewski Leon 39, 40, 42, 46, 56, 58, 66, 77, 82, 127, 179, 180, 578, 669, 672, 690
Wasilewski Zygmunt 335, 672
Weinreich Maks 537
Weinstein 137
Weleckis (Veleckas) Kazys 566, 567, 576
Weller 446
Werenicz Władysław 42, 124, 689
Werschler Iwo 605, 690
Wędziągowski Karol 159, 675
Wichert-Kajruksztisowa Julia (Vichert-Kairiūkštienė Julija) 391, 679
Widacki Jan 10, 379, 590, 595, 649, 670, 690
Wielhorski Władysław 13, 14, 91, 92
Wielogłowski Feliks 345, 346
Wiernikowski Teodor 630, 631
Wierzbicki Marek 604, 690
Wilson Woodrow 139
Wimbor Kazimierz 377, 378, 381, 408, 441–444, 453, 467
Wirszubski 230
Wisłocki Adam 675
Wisłocki Jerzy 325, 681
Wisner Henryk 13, 23, 37, 38, 169, 690
Wiśniarski E. 33, 679
Wiśniewski Wojciech 56, 348, 362, 450, 458, 548, 571, 675
Witold 28, 154, 564, 594
Witos Wincenty 168, 675
Witte Sergiusz 38
Witusik Adam 400, 610, 690
Własow Aleksander 255, 277, 279, 398, 451, 452, 600, 622, 633, 634

Wojciechowski Mieczysław 179, 682, 690
Wojciechowski Stanisław 384
Wojczunas Jan (Vaičiūnas Jonas) 211
Wojdyło Witold 179, 253, 690
Wojewódzki Sylwester 136, 180, 261, 282, 400, 429, 670
Wojewódzki W. 218, 282
Wojtasik Janusz 362, 685
Wolejsza 409
Wołkonowski Jarosław 15, 16, 64, 68, 137, 138, 142–144, 215, 217, 226, 317, 327, 328, 449, 452, 525, 533, 542, 543, 550–552, 556, 690
Wołosowicz Stanisław 49, 460, 673
Woloszyn Paweł 599, 610
Woyniłowicz Edward 170, 272, 285, 675
Wrangel Piotr 165, 462
Wrede Maria 34, 458, 674
Wrocławska Elżbieta 52, 685
Wróbel Piotr 61, 690
Wróblewski Tadeusz 72, 113, 334, 390, 402, 669
Wrzesiński Wojciech 14, 15, 31, 32, 34, 331, 677, 678, 680, 681, 689
Wrzosek Mieczysław 315, 683
Wygodzki Jakub 111, 139, 141, 143, 144, 216–218, 223, 225, 226, 232, 233, 236, 237, 239, 241–244, 248, 250, 251, 443, 445, 551, 554, 555
Wygodzki Miron 547
Wyrozumski Jerzy 127, 679
Wyślouch Seweryn 266, 515, 520, 637, 638, 641, 643, 646, 690
Wyszomirski Jerzy 537, 540, 688

Z

Zabiełło Eugeniusz 453, 454, 468, 469, 549, 602, 616, 690
Zaczyński Marian 37, 672
Zahorski Władysław 265, 673
Zadrożyńska Anna 46, 676
Zajączkowski Ananiasz 657
Zajączkowski Izaak 657

Zajączkowski Michał 658
Zajcówna Szura 667
Zajndsznur Mojżesz Abram 137, 225, 533
Zalmanowicz Mendel 530
Zan Tomasz 56, 362, 675
Zaporowski Zbigniew 135, 400, 405, 605, 610, 678, 690
Zaremba Adam 205
Zaremba Józef 513, 524, 687
Zasztowt Aleksander 94, 174, 188
Zdziechowski Marian 28, 326, 340, 342–345, 468, 647, 673, 684
Zejdis 595
Zeniuk Adolf 631
Zeniuk Jan 631
Zieniukowa Jadwiga 52, 685
Zienkiewicz Antoni 396, 413, 420
Zimmermann Kazimierz 122
Zinkevičius Zigmas 44, 75, 80, 355, 516, 690
Znamierowska-Prüfferowa Maria 549, 656, 690
Zubkow 463
Zygmunt August 647, 673

Ż

Żarnowski Janusz 513, 690
Żeligowski Lucjan 159, 163, 164, 166, 167, 169–172, 176, 177, 178, 191–193, 195, 214, 216, 226, 231, 234, 245, 249, 252–255, 257, 263, 272, 278, 279, 282, 293, 303, 355–358, 362, 364, 641, 643, 659, 675, 677
Żemoytel Tadeusz 356, 682
Žepkaitė Regina 13, 403
Żongołowicz Bronisław 122, 132
Żuk Mikołaj 396
Żukowski Stanisław 163
Żydłowski 302
Żyliński Ignacy 519, 576, 579
Żyndul Jolanta 214, 444, 690
Żytkiewicz 42

Иоанна Янушевска-Юркевич

Национальные отношения в Виленском крае в 1920–1939 гг.

Резюме

На протяжении второй половины XIX века и в начале XX века на землях бывшего Великого Княжества Литовского произошли процессы формирования новых национальных движений. В конце XIX века на территории Виленского края находилась пограничная область польского, литовского и белорусского языков, а само Вильно было важным центром польской и, кроме того, еврейской культуры. Значительное большинство литовскоговорящего населения начала идентифицироваться с литовским народом; появилась активная, хотя и не очень многочисленная, национальная белорусская элита, а с польской культурой и национальностью отождествляли себя не только представители дворянских родов и христианской виленской интеллигенции, но и большая часть плебейского населения около Вильно. В Виленском крае проживало немало представителей и иных этническо-религиозных групп: евреи, русские (старообрядцы и православные), татары и караимы. Многоцветный мир разных языков, культур, вероисповеданий, которым была в первой половине XX века виленская земля, может восхищать своим богатством, разнообразием, контрастами.

В последний период I-ой мировой войны в 1919–1920 гг. на территории Виленского края белорусы пытались осуществить концепцию «Западной Белоруссии», а литовцы боролись за Вильно как столицу своего этнографического государства. Польская общественность — во многом дифференцированная — колебалась между концепцией органического вхождения Виленского края в польское государство и попыткой создания структуры кантонов, в которой столичный город Вильно был бы одновременно языковым центром польского сегмента литовского государства, объединенного на началах федерации с Польшей. Хотя в конце концов в 1922 году Виленский край оказался в границах польского государства, некоторые народы на этой территории долгое время не считали себя национальным меньшинством. После присоединения Виленского края к Польше удачно стали складываться отношения с маленькими этническо-религиозными группами, которые получили возможность развития. Одобрение их чужеродности трактовалось как доказательство польской политики толерантности к разным вероисповеданиям и языкам. Важным являлся факт, что эти общины, учитывая их многочисленность и разрозненность, не могли иметь ирредентистского характера. Иногда их элита была ассимилирована (татары) либо же принцип лояльности по отношению к каждой государственной власти постоянно практиковался в качестве средства сохранения идентитета (караимы).

Деятельность литовских организаций была направлена на консолидацию общественности, ограждение ее от всяческого польского воздействия, укрепление национального самосознания и восприятие принадлежности к польскому государству как временного состояния. Под влиянием Ковно избегалась причастность к жизни польского государства, например, воздерживаясь от участия в парламентских выборах. В такой ситуации также местные отношения между польским и литовским населением были напряженными;

происходили конфликты по церковным или школьным вопросам. Однако многочисленные польско-литовские контакты, вытекающие из долголетнего соседства, семейных связей, похожего менталитета, а также экономических условий, не были полностью утрачены.

Предводители чрезмерно неоднородной еврейской общины первоначально поддерживали литовские стремления. Это связывалось с надеждой на то, что в литовском государстве, которое в отличие от Польши, обещало евреям культурно-национальную автономию, удастся обеспечить еврейскому населению широкие национальные права и немаловажное влияние на жизнь страны. В конечном счете элита еврейского общества поддержала вхождение виленской земли в польское государство. Был найден компромисс, основывающийся на введении принципа пропорционального к процентам жителей финансирования из бюджета Вильно еврейских институтов просвещения и благотворительности. Вместе с тем достойное восхищения развитие культуры на языке идиш ликвидировало фактор неприязни, сильно проявляющийся с польской стороны непосредственно после войны, что было вызвано опасениями по поводу русифицирующей роли еврейской общины в Вильно.

Позиция белорусских детелей не являлась однородной. Определенная часть склонялась к поддержке литовских стремлений, рассчитывая на обещанную автономию или даже литовско-белорусское государство, как этап пути к независимости. Некоторые вели деятельность, направленную на освобождение белорусских земель из-под советского господства. После присоединения Виленского края к Польше выдвигалось требование автономии для территории, населенной белорусскоговорящими, а немного позже часть белорусской политической элиты поддержала постулат отделения «Западной Белоруссии» от польского государства. Отсутствие политической и экономической стабильности в период парламентской демократии замедлило уточнение польской программы по вопросу национальной политики. Только законы, принятые в 1925 году, и образование Виленского воеводства в конце этого года, привели к созданию определенных основ отношений между польским государством с его органами и народами, населяющими воеводство.

В период, предшествующий началу II-ой мировой войны, деятельность по укреплению всего польского на восточных землях и стремление избавиться от обвинений во враждебности к государству, негативно сказались на отношениях между администрацией воеводства вместе с частью польского общества и национальными меньшинствами. Литовцы и белорусы остались практически лишенными своей системы образования и структуры национально-просветительных организаций. Кроме некоторого улучшения отношений с 1938 года, этот последний период являлся балластом, отягчающим польско-белорусские и польско-литовские отношения накануне II-ой мировой войны.

Joanna Januszevska-Jurkiewicz

Ethnic relations in the Vilnius region between 1920 and 1939

S u m m a r y

During the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century the territories of the former Wielkie Księstwo Litewskie experienced the process of shaping modern nationalistic movements. At the end of the 19th century, the area of the Polish-Lithuanian-Belorussian language borderline was located in the Vilnius region, whereas Vilnius itself was an important centre of the Polish and Jewish culture. The majority of the population of the Lithuanian language started to identify themselves with the Lithuanian nation. Active, though not numerous, Belorussian elites appeared, and it was not only the representatives of noble families and Christian intelligentsia in Vilnius, but also the majority of the plebs around Vilnius that identified themselves with the Polish culture and nationality. The Vilnius region was to a large extent inhabited by the representatives of other ethnicreligious groups, such as Jews, Russians (old-rites and Orthodox ones), Tatars and Karaims. A multicoloured world of different languages, cultures, beliefs the Vilnius region constituted in the first half of the 20th century fascinates with its wealthiness, variety and contrasts.

In the final period of the World War I (between 1919–1920), the Belorussians tried to realize the conception of the „West Belorussia” in the territories of the Vilnius region whereas the Lithuanians fought for Vilnius as the capital of their ethnographic country. The Polish population — strongly diversified — hesitated between the conception of an organic inclusion of the Vilnius region into the Polish nation and an attempt to build the cantonal structure in which the capital city of Vilnius would be the centre of the linguistically Polish segment of the Lithuanian country at the same time, connected with the federation bonds with Poland. Although in 1922 the Vilnius region found itself within the scope of the Polish nation, some of the nationalities did not agree with the role of an ethnic minority for a longer period of time. After the inclusion of the Vilnius territory to Poland, the relations with small ethnicreligious groups turned out positive. They received the new possibilities of development. The acceptance of their independence was treated as the evidence of the Polish policy of tolerance towards different beliefs and languages. What was important was the fact that the very communities, in view of their number and disperse, could not be irredentistic in nature. Sometimes their elites became assimilated (Tatars) or the principle of loyalty towards each national authority was a constantly practised means of saving identity (Karaims).

The activity of the Lithuanian organizations aimed at consolidating communities, separating them from any Polish influences, reinforcing the national awareness and treating the affiliation to the Polish nation as a temporary state. Under the influence of Kovno, people avoided the participation in the life of the Polish nation, for example, restraining themselves from the participation in the parliamentary elections. In such a situation, the

local relations between the Polish and Lithuanian population were tense, too. They led to conflicts within the church or school context. However, many Polish-Lithuanian bonds, deriving from a longlasting neighborhood, family relations, similar mentality and economic conditions, did not disappear totally.

The leaders of such a diversified Jewish community initially approved of supporting the Lithuanian aspiration. It was connected with the assumption that the Lithuanian country which, in comparison to Poland, promised the Jews the cultural-national autonomy, would provide the Jewish population with broad national laws and considerable influence on its life. The elites of the Jewish community finally accepted the inclusion of the Vilnius territory to the Polish nation. A compromise was established, consisting in the introduction of the principle of financing Jewish education and charity institutions from the Vilnius budget proportionally to the percentage of their inhabitants. At the same time, the admirable development of culture in jidish language eliminated the factor of reluctance, strong on the Polish side right after the war, namely the fear of a Russification role of the Jewish community in Vilnius.

The attitude of the Belorussian activists was not homogeneous. Some of them were in favour of supporting Lithuanian aspirations, counting on the promised autonomy or even a Lithuanian-Belorussian nation. As the second step to the independence, some of them engaged in an attempt to free the Belorussian territories from the Soviet ruling. After the inclusion of the Vilnius region into Poland, they demanded the autonomy for the area inhabited by the population of the Belorussian language, and soon, some of the Belorussian elites accepted the postulate of the separation of the "West Belorussia" from the Polish country.

The lack of political and economic stability in the period of parliamentary democracy delayed the precision of the Polish programme within the scope of the ethnic policy. It was only after the acceptance of laws in 1925 and the creation of the Vilnius voivodship at the end of the very year that contributed to the creation of the basis of the relations between Poland and its institutions and nationalities inhabiting this voivodship.

In the period preceding the outbreak of the World War II, the action of reinforcing Polishness in the borderlands, and aiming at the elimination of the factors accused of hostility towards the country affected the relations between the voivodship administration and a part of the Polish society and ethnic minorities. Lithuanians and Belorussians were practically devoid of their own schooling and structure of the national-educational organizations. In spite of some improvement in the very relations, starting from 1938, the very last period constituted a burden overloading the Polish-Belorussian and Polish-Lithuanian relations on the eve of the World War II.

Redaktorzy **Jerzy Stencel** i **Małgorzata Poglódek**

Projektant okładki i stron działowych **Paulina Tomaszewska-Cieply**

Redaktor techniczny **Barbara Arenhövel**

Korektor **Barbara Jagoda**

Copyright © 2011
by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-1817-2

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-8012-603-9

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie II. Ark. druk. 56,0. Ark. wyd. 44,5.

Papier offset. kl. III, 90 g

Cena 90 zł (+ VAT)

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego

Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego

Druk i oprawa: SOWA Sp. z o.o.

ul. Hrubieszowska 6a, 01-209 Warszawa

**Joanna
Januszevska-
Jurkiewicz**

**Stosunki
narodowościowe
na
Wileńszczyźnie
w latach
1920–1939**

**Cena 90 zł
(+ VAT)**

**ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-603-9**

**Wydawnictwo
Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2011**